पुन्हां नभाच्या लाल कडा

बी. रघुनाथ

मराठवाडा साहित्य परिषद् प्रकाशन

प्रकाशक :
रा. ब. माढेकर
अध्यक्ष :
मराठवाडा साहित्य परिषद्.
इसामियाँ बाजार, हैद्राबाद-द.

आवृत्ति पहिली
७ सप्टेंबर १९५५

मुद्रक :
जयहिंद प्रिंटिंग प्रेस,
मालक : भारत मुद्रक आणि प्रकाशक लि.
नारायणगुडा, हैद्राबाद–द.

प्रकाशकाचें निवेदन–

बी. रघुनाथ यानी आपल्या विविध वाङ्मयकृतींनीं मराठी साहित्यक्षेत्रात एक मानाचें स्थान प्राप्त करून घेतलें आहे कविता, लघुकथा, कादंबरी, लघुनिबंध इत्यादि प्रकार त्यानी यशस्वीपणें हाताळले आहेत, आणि प्रत्येक विभागात स्वतंत्र शैली आणि वैशिष्ट्यें प्रकट केलीं आहेत मागसलेल्या दलित जीवनाच्या भावना रसराशीतपणें अभिव्यक्त करण्यात त्याना विलक्षण यश लाभलें. ही सर्व सेवा त्यानी सर्वस्वी प्रतिकूल वातावरणात केली मराठवाडा नुकताच स्वतंत्र झाला नवीन जीवनाची प्रभा सर्वत्र फाकू लागली अशा वेळी बी. रघुनाथाच्या लेखणीचें प्रभावी लालित्य प्रकर्षानें प्रत्ययास येण्याची शक्यता निर्माण झाली होती दुर्दैवानें काळाची कुऱ्हाड कोसळली. आकास्मिकपणें व अकालीच बी रघुनाथानी जीवनाचे पैल तीर गाठलें ! मराठी साहित्याची न भरून येणारी हानि झाली

बी. रघुनाथ याच्या वाङ्मयीन जीवनास काव्यानेच आरंभ झाला या 'फुलाऱ्या'ने काव्यसुमानी शारदेची पूजा बांधली या दृष्टीने बी रघुनाथाचे सर्व काव्य प्रकाशित व्हावें असें सर्वांनाच वाटत होतें. मराठवाडा साहित्यपरिषदेने ही कल्पना मूर्त स्वरूपांत आणण्याचा संकल्प केला

बी. रघुनाथ याचे कनिष्ठ बंधु श्री. सखारामपंत कुळकर्णी यांनी या कार्यास मोठ्या तत्परतेने संमति दिली. बी. रघुनाथ यांचें वाङ्मय प्रकाशित करणें हें त्याना एक 'ऋण'च वाटतें. सौहार्दपूर्ण कर्तव्य-बुद्धीने त्यानी सहकार्य केले.

बी. रघुनाथ यांना वाङ्मयीन प्रेरणा देण्याचें कार्य श्री. र. मु. जोशी यांनीं केलें. ते बी. रघुनाथ याचे केवल विद्यागुरूच नाही तर त्यांच्या अंतरगाच्या मुक्तविहाराचे अकृत्रिम प्रेमाचे आणि डोळस श्रद्धेचे अढळ विरामस्थान होते त्यानी बी. रघुनाथाच्या सर्व हस्तलिखिताचें काळजी-पूर्वक जतन केलें आहे त्यांनीं या प्रकाशनास सर्वप्रकारें सहकार्य केलें श्री र मु. जोशी यानी बी. रघुनाथ याचे जीवन जवळून निरखले त्याच्या व्यक्तिमत्वाचे विकसन समरसतेने पारखले त्यानीच बी. रघुनाथाचें जीवनचरित्र लिहिणें उचित होते. या पुस्तकासाठी बी रघुनाथ याची व्यक्तिरेखा श्री र मु जोशी याच्याकडून लिहवून घेण्यात आली

बी रघुनाथ यानीं आपल्या ग्रथाचें नामकरण 'पुन्हा नभाच्या लाल कडा' असे केले आणि डॉ. ना ग जोशी याची प्रस्तावना मिळविली होती- ती अन्यत्र दिली आहे

बी रघुनाथाची सर्व उपलब्ध कविता या निमित्ताने एकत्र केली आहे. हा सग्रह बी रघुनाथाच्या विकासाचा मागोवा घेण्यास उपयुक्त ठरेल

स्वत.च्या कवितासबधीं बी रघुनाथाचें हृद्गत कळावें या दृष्टीने त्याचे एक स्नेही श्री भगवंत देशमुख यांना बी. रघुनाथ यानी पाठविलेल्या एक वैयक्तिक पत्रातून कवितासबधीचा भाग उद्धृत केला आहे कविताची भूमिका आकलन करण्यास हें हृद्गत निश्चित उपकारक ठरेल.

प्रस्तुत प्रकाशनास सहकार्य करणाऱ्या सर्व व्यक्तींचे हार्दिक आभार.

– प्रकाशक

हृद्गत –

दिनाक
३-२-४९

प्रिय देशमुख,
सप्रेम नमस्कार वि वि

औरंगाबादेहून आल्यानंतर काव्यप्रेरणा-की स्फूर्ति?-आवरून धरता आली नाही 'दिसामाजि क ही तरी' होऊ लागले पंधरा नोव्हेंबरपासून २५-१-४९ पर्यंत ज्या काही कविता केल्या त्या आपल्या निरीक्षण आणि परीक्षणासाठी पाठवीत आहे त्यात एक-दोन जुन्या कविताहि असतील सर्वच अप्रसिद्ध आहेत हें मात्र निश्चित आणि त्यातहि, एकहि अद्याप प्रसिद्धीला पाठविली नाही कल्पना, विचार आले तसे आणि सुचतील त्या चालीत भरले कवितांचें लेखन मात्र शुद्ध नाही हे मुद्दाम लिहिले आहे कविता पाठविताना त्या पुन्हा पाहिल्या नाहींत अनुस्वार नसावा तिथे हटकून पडला असेल तरी ते ताक नीट फुकून प्यावें म्हणजे त्यातले 'नवनीत' [असलेंच तर] चवीला लागेल.

कवितांची संख्या वीस-बावीस असावी दोन-अडीच महिन्याच्या जीवनात विविध दृश्यें दिसली, विविध विचार आले, विविध कल्पनातरंग केले, ते सर्वच या कवितात आणता आले नाहीत कधी विचार गुंफण्यासाठी लागले शब्द साधले नाहीत, कधी कविता पूर्ण करता आली नाही. काही विचार आले आणि विरले, काही मनातच ठेवले आहेत कधी काळी पुन्हा लहर लागली तर शब्दातीत साकार होईल. जुन्याचा उजवण होईल आणि नवीनहि शब्दरूपात धरून ठेवता येईल

आतापर्यंत झाले त्यात विविधता आहे 'हुडहुडी' सारख्या अनुभूतीला शब्दरूप दिले आहे, तसे उदात्त भावाचें आवाहनहि केलेले आहे 'दुपार' सोडली नाही तशी 'मध्यरात्रहि' त्यात 'धूर' आहे आणि 'धूळ' हि, 'ज्वार' आहे आणि 'ज्वाला' हि आहेत 'पुरनारी' आहेत 'पथनारी' देखील! घर आहे पथ आहे आणि रस्त्यातली दृश्यहि आहेत

'पथदीप' ही कविता 'घरात लागले दिवे' या कवितेवरून सुचली आहे. हैद्राबादच्या अबीदशॉपपुढील रुंद रस्त्यावर रात्री एकदम दिवे लागले म्हणजे काव्यात्मक मनाला जे सुचले ते 'पथदीप' या कवितेत आहे 'पाढऱ्या पऱ्या' म्हणजे पांढरे चकचकीत दिसणारे रुपये. लक्ष्मीपूजनाच्या दुकानातल्या थाळ्यातून चकचकीत कलदार रुपयाची रास पुढे आणावी, किंवा

माझ्यासारखा महिन्याकांठी शंभर रुपये मिळविणारा कारकून आठवावा. पहिल्या तारखेला 'महासभा'च्या टेबलावरली नाण्याची रास पाहून ज वाटते त या कवितेत आहे 'पाश्चिमे' ही इंग्रजाना उद्देशून लिहिली आहे 'लहर बहरली ग' ही कविता पहा. गुणी माणूस लहरी असतो, तो लहरीत असला म्हणजे चागले कार्य होते, त्या मनोवस्थेला उद्देशून ती कविता लिहिली आहे 'दुर्मुखली' या कवितेसाठी माझ्या 'ते तिघे आणि ती' या कथतील राधाकाकीच्या खिन्न चेहऱ्याची आठवण करा! 'धन्य माउली!' ही कविता आणि 'मालविलास दिवा' हीहि, बोरकराच्या कवितेवरून सुचल्या आहेत. दोघाच्याहि त्या त्या कवितात पृथगात्मकता आहे 'आकाश माउलीस' आणि 'लाव दिवा ग लाव दिवा' या बोरकराच्या दोन कविता पहा

माझ्या कवितापैकीं 'दुपार', 'ज्वार', 'लहर' 'त्या घराची वाट','नेस नवी साडी''शापित सुर हे', 'नव वर्ष', 'राहुटी' इत्यादि कविता मला फार आवडतात मी एकटा असलो म्हणजे ह्याचे मनोमन आवर्तन चालते

माझ्या नव्या जागेचा पगार पहिल्यादाच आज माझ्या हाती पडला माझा भाऊहि गेल्या महिन्यात बदलून येथें आला आहे आर्थिक दृष्ट्या आता उणीवा अशा मुळीच उरणार नाहीत. मग हवी ती पुस्तकें मागविता येतील आणि हव्या त्या मासिकाचे वर्गणीदार होता येईल. पण

वाङ्मयीन जीवनाचा विचार करताना मात्र निराशेचेंच पारडें जड होत चाललें आहे परवाच आत्मवृत्तात्मक लेख लिहिल्यापासून आणखी असें काही लिहिलें तर आपली पूर्वीची सवय चालू ठेवता येईल, असा विचार आल्याशिवाय राहिला नाही. कांहीं तास हुरूपहि वाटला आणि आजाराचें दडपण असूनहि मन फार टच राहिलें. विचार आले तसे लिहिले. सर्वच विचारांचें सकलन पत्रात नीट झालेलें नाहीं. उरलेले विचार पुढील पत्रीं लिहीन. कवितेची वही आणि कवितावरील आपलें पत्र दहा-बारा दिवसानी यावें

तुमचा,
बा. सी. मर्ढेकर

पुन्हा

नभाच्या

लाल कडा

–बी रघुनाथ

पश्चिमे तुझें नभ...!

परिचमे, तुझे नभ काजळले !
क्षीण रवीचा दिवाहि विझला मुगुटमणी नच पाजळले !

विध्वंसाची मुखि मुखचूर्ण
ओठावरती रक्त रोगणे
प्रसाधनी या उन्मादाने
चुंबिलेस हुळहुळे कोवळे रक्त तयाचे साकळलें

असे प्रीतिचे चाखुनिया सुख
अध्यात्माची लागे रुखरुख
तात्त्विक झाली जळजळ वखवख
शब्दरंगीं जे सहज रंगले अंगसंगि पुरते जळले

सखे, निकटचे फुकटे कोणी
विकत ओढिला मृत्यु तयानी
एका बसवुनि आतुर शयनी
अभिसाराचें वचन दुज्याला असेंच जग त्वा चाळविलें

उन्मादीं नच आज उभरपण
नुरला नखरा, नुरे निबरपण
सरले यौवन सरले जीवन
आंधळयासही तुझे नाटकी रंगीत इंगित आकळले

वृथा धुक्याचें पाघरशी थर
झांकितील तुज धरा न सागर
तपच गाजविल राज्य जगावर
अपूर्व एकच 'पूर्व' यापुढे तेज तिचे बघ झळझळले

रंगाऱ्याचें गाणें

रगरंजने, तुझ्या साडिला देउ कोणता रंग ?

लाल गुलाबी भडक–कोवळे
उषेनिशेने मचूळ केले,
या रगानी काय खुलावे तुझ्या नवतिचे ढंग ?

डूब अशी देईन सावळी,
तनुची राका पीत रसाळी –
सळसळेल सखि, रात, तिचे पण क्षयीच रंगप्रसंग !

मूर्तिमंत तू श्रावण राणी
धरा हासते तुझ्या भरानी
कशास हिरवी मग नवलाई पानझडींनी खंग ?

जर्द, बसती, गर्द गाभुळे
दाणखडाचे मुके चोचले
हे न तुझे सखि, रंग, हिसळतो यातुनि क्षुब्ध अनंग !

रंगाच्या घरि भरल्या नादी
तूं– मी ज्याचे जरा न नादी
अंतरंगिंच्या रंगसंगतिंत राहुंत सजणी, दंग !

लहर बहरली ग ऽ
रतिनयनातुन समागमाची धुंदिल धून लहरली ग !

चला शिपडा गुलाबपाणी
दिवे अत्तराचे उजळा कुणि
नवीच मुसमुस गाली गात्री आज हिच्या मोहरली ग !

होती जोवर ही रुसलेली
प्रभाच नव्हती प्रभेत उरली,
हिच्या रोमरोमातुन आता मस्त कस्तुरी झरली ग !

नवस करा वा फेडा कोणी,
विनवण्या न मानील मानिनी
स्वयतरगी रगरमा ही अगोपाग डवरली ग !

नाजुक, सूक्ष्मच हिचिया चाली
हिची न कळते कुणास बोली
चित्कलाच ही चित्तचंद्रिका हिच्यापुढे मति हरली ग !

करा ध्यान वा गा गुणगायन
अमर कराया हा प्रसादक्षण
कामधेनु ही मनोजीवना निबर कास सरसरली ग !

नेस नवी साडी

नेस नवी साडी

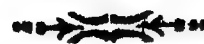
उकल घड्या, होइ आड
लोटुनि अर्धें कवाड
जागवि या डोळयाच्या
आज जुन्या खोडी

प्रगटगूढ पदर निऱ्या
करितिल वृत्ती गहिऱ्या,
नाभिकमलि गुफि कमल
कमला कर जोडी

केतकिचा गर्भगध
तलम खुलवितिल प्रबध
कटिस्कधी सळसळता
नवतेची गोडी

कुतुके शेजारिणिचीं
रगाचीं शोभेची,
लचक जरा झाकुनि क्षण
प्रौढ ही उफाडी

मदिरिंच्या मूर्तींनो
सुभग सुखद पूर्तींनो
घ्या तुमचे बघुनि रूप
आणि अगमोडी

उन्हांत बसली न्हात

उन्हात बसली न्हात
दुपारचा एकान्त मोकळा
उघड्या आडोश्यात !

झोंपडिची वाकडी साउली
भुलुनि भुईवर जरा थबकली,
अनिमिष नयनी जलवेषातिल
ठरली चित्त पहात

बारामासी जणु फुलमाळिण
फुलें थावली ताजी घेउन,
पिवळ्या शेवतिची नव्हाळी
भरित अगमंगात

एक थवा कोग्याचा कुठला
जवळ बाभळीवरी थाबला
एकसुराने या राणीचें
मगल न्हाणें गात

सरत्या हेमन्तातिल वारे
गार,ऊन अन् जरा बावरे
स्वप्न सुगीचें कणसावर या
लहरे काय दंवात!

पलिकडच्या पाहते मळ्यातुन
आवराइ क्षण मान उचवुन
बिंब वसंताचें का झळके
दिवसाच्या ऐन्यात

सद्दा

झाली संध्याकाळ –

झाली सध्याकाळ !

वीरानो, रण अता थाबवा
विद्ध रथी शत्रुचे गौरवा
रात–रमा गुफिते सुरगी साध्यघनाची माळ !

परते गोरज ललकारीनी
रथ पार्थाचा कुरुभूमीहुनि
श्रीकृष्णाचे सफल हेतुस्मित वागविते आभाळ !

करुद्ध तपोधन दिन वणवणला
अन्तस्तेजी धगला शिणला
क्षीण लोचनी स्वप्न उद्याचे रमे लाल तेजाळ !

पडले झेलित खड्ग बलीचे
राजपथी अभिमन्यु आजचे
त्या मरणाच्या कथा घरोघर असाच उठविति जाळ !

नीलयौवना सुभगशालिनी
मुग्ध उभी जणु आत्मदर्शनी
गूढ फळे, होणार नवतिचा अचळ सफल रसाळ !

येइल आता कान्त घराला
स्फुरे रमणिचा डावा डोळा
आठवितो पाथस्थ गवाक्षातले वदन घोसाळ !

अत्तराचे फाये

जाळूनि लालसा सुखभोगाची अरुणी
आकाश उजाळिले चूड कुडीची करुनी
हे प्रभावपूजक फिरति काजव्याभोती
काळोख ओढुनी बसतो तोंडावरती.

× × ×

येताच पत्र ते ओळखिच्या रंगाचे
वाहूनि आणि जे अतर जड विरहिणिचे
लोचनी घनाची क्षणात दाटी झाली
अक्षरे कुणाच्या नकळे अश्रुत मिटली.

× × ×

फेंकितो महाली रमण सखीच्या शेला
जो मावळतीच्या चुकुनि अंगणी पडला
ही लाल चहाडी राजमंदिरी नेली
चोरास पहाया सजल्या लाख मशाली !

× × ×

फटफटता, मिठितुनि लगबग शयनी उठुनी
छायाचें सावरि वसन कुलवती रजनी
पण निशे वाटते अजुनि पहाट न झाली
ही असेल जाग्या सखिनेत्रातिल लाली.

वियोगांतल्या रात्रीं

वियोगातल्या रात्री सजणी, योग रात्रिचे आठव ग!
तम प्रवाहातुनी स्मृतीची दलें दीप्तियुत पाठव ग

होइल सध्याकाळ निवळवित
निदाघघन निज स्पर्शाने
प्रौढपणातिल सयत सालस
तुझीच घेउनि आभरणे!

मित्राच्या मेळ्यात कोवळी
रात्र जरा करमवून ग!
घरा परत येईन, मनाला
ओढ गोड तव लावुन ग!

सजवुनि साजुक पाक गुणानी
ठेव ओसरीवर थाळी
रसार्थ माझी मीहि ठेविता
क्षुधा अशान्तच या काळी!

अग टाकिता शयनि, येउदे
श्रात जाभई हिसमुसुनी,
निळे गर्द आभाळहि तिकडे
धावत जाइल येथोनी!
दिवा सारुनी शयनगृहीचा होय मनोमन जवळीं ग!
रातहि जागत पाहिल अपुली वियोगरात निराळी ग!

पानझड

पानझडी ! पानझडी !
सुरू जाहल्या पानझडी !
हुडहुडीत ही उसनी विभवे
प्राणहीन पडतिल उघडी !

नट मोहर वटराज जटिल कुणि
बसोत आकाशी टक लावुनि
शतकाची अढळता एक ती
झडप क्षणी पाडिल उपडी !

विविध घनाच्या राखुनि सेना
होते कोणी करित गर्जना
वातचक्र दिसले न तोवरी,
आता घेतिल कुठे दडी ?

पुटे हिमाची झटकुन उठली
चहूंकडुन एकच बडाळी
दुबळे ज्यानी पायिं चिरडिले
त्याची आली अता घडी !

चिरतिल चिरु द्या गळे कुणाचे
जळतिल जळु द्या मळे कुणाचे
वसत नाही विनाझोडल्या
रोखतील जे वाट, घडी !

रस्ता नागर झाला

रस्ता नागर झाला

फिरल्या वेधित प्रथम दुर्बिणी,
पडझड कोठे, नवी बांधणी,
हात जाहले कितीक ओले
जमवित मालमसाला

स्तंभ दिव्यांचे समांतराने
पथी रोविले आधुनिकाने
पण नगरातिल रात्र निराळी
ठाउक काय दिसाला ?

गणवेषातील पिळे मिशांचे
वाहक रक्षक सुशासनाचे !
रक्षित पथ तरि खिसेकापुंच्या
येई बहर यशाला

ज्वार

सजणी !

ज्वार आणिली ज्वार

श्रमास माझ्या अहा मनोहर
हाच सुमनसभार
तुझ्या गुणाचा तीवर व्हावा
गे, रसमय सस्कार
पाखड यातिल खडे भराभर
निवड सार निःसार
वरणे घालुनि मुखिं जात्याच्या
ओव्या म्हण गे, चार
स्वर्णसिद्ध निजकरिं घरकरिणी,
काढ पीठ कसदार
या काष्ठाना दाव झडकरी
स्वप्ने ज्वालाकार
सिद्ध करी गे, रुचकर त्यावर
प्राणधारणाधार
करूत मिळुनी सेवुनि अपुला
अमृतमय सहकार
'यामुळेच गे, प्रकाश दिवसा
रत्नखचित अंधार

कशाला मुखीं पुन्हां तांबूल ?

कशाला मुखी पुन्हा ताबूल?
गुलाब शोधित झुरुनि मेले काट्यावर बुलबूल.

पदर सरळ तरि भाग वाकडा
चारजणींचा तसा न मुखडा
खडा न टाकिल कोण चोरटी बघुनि हूल चाहूल!

सरळ सोवळ्या शुकसनकाना
पापणिचा पडताच उखाणा
उकलताच होतील गुतुनी ते आकुल व्याकूल!

खळीजवळ लसलसे गोंदले,
विषार मादक पिउनि तेथले—
मदनाचें का जळता काळिज उरले निळे डहूळ!

कुठुनि निघाली कुठे सपली
मुरड एक अशि क्षणैक स्फुरली
सभा पडे घायाळ भुईवर भरुनि मधुर उरिं शूल!

आग अग्निपुटिं चुना जाहला
पानासह त्वा 'लाल'स केला,
विषें विविध पचवूनहि शोभसि मोहक हंसरें फूल.

तेवा

तुजवरि लिहितों कविता सजणी !

तुजवरि लिहितो कविता सजणी.
तरल तुझे सहरूप शोधितों
खोल मनातिल कळ झकारुनि.

शब्द आठवित त्रुटित भेटितिल
विश्व उकलितो निःशब्दातिल,
तिरपे दृक्सकेंत विद्ध या—
मनात मुरवित सलत ठेवुनी.

तीच चिंतने पुन्हा चेतवुन
प्रतीक्षेत पळ पळास जोडुन,
क्षुब्ध कोंदल्या स्तब्धतेस या
तुझ्या चाहुलिंत जरा चाळवुनि.

उत्कंठाचे मोहळ नयनी,
वसत वसनीं, वसत श्वसनीं;
तुझ्या अशा बिंबास्तव कलतीं—
उन्हें सरकलीं खिन्न होउनी.

कृष्ण कमळ जणुं रात उमलली
प्रीत आपुली तिलाहि कळली !
कोमल तमतंतूनी बघते
अपुलें तुटलें अंतर जुळवुनि.

बबद

एक पाव तव दारिं निघाया
ओढ नेत्रिं पण परत यावया,
अर्धेपणि या अडुनि राहिली
गोलार्धावर दिवसयामिनी.

दिवा जळे मम व्यथा घेउनी,
असशिल जागी तूही शयनी,
पराग मिटल्या अनुरागाचे
उसाशात वेचुनी गुफुनी.

ये आजहि ये परत जायला
अर्धे गीतच फिरुनि गायला,
तुझिया शब्दाखातर फिरतो
जागेपण स्वप्नात घेउनी.

आंधळी

अरे, त्या आधळीस कुणि सागा
सहवासाला निवड म्हणावे
सुचरित सुदर चागा.

गुणात ज्याच्या निर्गुणभूषित,
श्रमात ज्याच्या विश्व प्रकाशित,
शब्द जयाचे सहज सुभाषित,
असते खुलले सुयश तयाचे
हिचिया रग प्रसगा.

पराक्रमाची बिरुदे इकडे,
प्रेरक प्रतिभेचे त्या तिकडे,
प्रीतीचे पाईक पलिकडे,
अलकार हे अलकृतीचे,
दिसति न तिज या रागा ?

हिचे अनामिक कुणी कठमणि
अनुचित र्रमविति रात्र चादणी
अशी कशी ही कळे न रमणी !
महालात घेऊन बैसली
अरसिक दुर्मुख बागा.

दर्पणा !

दर्पणा

तिच्या तुज ठाउक खाणाखुणा.

सुरचित सुंदर कबरीबंधन
मुक्त होय मन्मनास बांधुन
तुझी कला की तिचा सहजगुण ?
कुरळ कुटिल त्या उकल-गुतिचा
तुला कशाला रे चवणा ?

स्नात मनोज्ञा दिसावया ती
उभ्या आड संस्कृतिच्या भिंती
कड्याकवाडे नेत्र रोधिती
तुला मात्र बाजार खुला तो
कळे का न तिज दिसते ना ?

गाठ जिथे पडते हृदयाची
गाठ तुझ्या ती तर ओळखिची
पदर आडवा अम्हास जाची
असभ्य साऱ्या तुझिया लीला
सभ्य मानिते कुलांगना.

भक्त रसिक मी तिचा प्रेमधन
विविध तिचे मजसाठि प्रसाधन,
मी मानव, नच मनोज्ञ तुजसम
तू मात्र हुबेहुब अंगरंग ते
पाहुनि होशी तन्मय ना !

पांढऱ्या पऱ्या

पाढऱ्या पऱ्या या.
नटचचल, रसमथर
मुग्ध नाचऱ्या या.

रौप्यसितस्मित वदनी
छुळछुळ छुमछुम चरणी
वाण्याच्या राण्याच्या
रमणि, सोयऱ्या या

तरल चपल अगभग
नि:सगत्व रगसग
वामनेत्रि सोन्याचा
ताजवा लवे या

उघड्याना लाजतील
लज्जेला उकलितील,
कधि दलाल, कधि कलाल
वरिति बावऱ्या या.

पाडितील मुगुट कुठे
रमतिल पाहुनि घरटे,
शात भूमिगत केव्हा
मुखर छोकऱ्या या

बंदिगृहिं येतिलही
बंदिगृहि नेतिलही
निष्कलंक तरि छचोर
कुलिन चटकुन्या या.

जीवन रस-वाहिन्याच
वेद सर्व आज ह्याच
युगभंजक युगरंजक
कृष्ण चंदन्या या

नशिबाचे खट आम्ही
लभ्य न या अमित श्रमी
ओढिति जे बलि त्याच्या
उघड नोवन्या या.

अन्नदेवा

अहो अन्नदेवा, आज देवपणा असा कसा ?
आषाढानी शोभविली
दसरा नि दीपावली
आणि पुसानी पाहिली
काळी हिरवी कोवळी
शासनाने मात्र नेला
सुगीचा हो भरवसा !
अहो अन्नदेवा, आज देवपणा असा कसा ?
काय पेव कणग्याची
नाही झाली आठवण ?
गोदामात छदामाची
मोहवीते छन छन
करोनिया डोळेझाक
अधाराचा आडवसा
घुलाऊचा चलाऊचा मात्र भरविता खिसा !
आले नियत्रण, झाला
नियत्रित क्रयक्रम
माणसाच्या मोहळाने
भरे दुकान दुकान
अभावात याचकाना
लाभलात पसा पसा
मात्र अन्नपूर्णा घरी मेल्या पाखडून भुसा !

रे ओल्या काष्ठा

रे ओल्या काष्ठा, पेट.

कडकडलेल्या विजा झेलुनी
कृतार्थ पडले किति उन्मळुनी
धूम जाहले ब्रह्मकारणी
युगातराने तुला लाभते आज अग्निची भेट.

अस्थि कितीच्या समिधा झाल्या
ऊर करीति कुणि धुन्या धुमसल्या
जडतेच्या कावडी वाहिल्या
आत्मज्वलनातुनि कितिकानी त्या पोचाविल्या थेट.

द्यावी तुज कशि किती चेतने
तुझे सरेना परि धुसफुसणे
हे का जळणे ? धुराड भरणे.
ये न पुरविता तुजला केवळ पोटजाळिचें नेट.

घन गरजे ऽ

माजण ऽ माडिचा चढे जिना,
कशि नीट नेटकी दिसू
कोणता घालू तरि दागिना ?

आणित होत्या नाटकशाळा
फेस रातभर रग रसाला
एकटिचा माझाच दुशाला
मी ओढित होते पुन्हापुन्हा.

वसतउटि तगमगीत सुकली
रिती रात अगास न पुरली
आज अकस्मित साज ढगाळी
ये जुन्या जागवावया खुणा.

तीच चाल जीतून अनावर
प्राणधनाचे कळते अतर
रोधितील तरि कसे निमिपभर
हे बाजुबध निर्बंध मना !

पळा दासिनो, आड आता गे
रजन विझण क्षणही नलगे
दार थडथडे कुणि उघडा गे,
गरजतो काय घन रिताच्र ना ?

वर्ष नवें

वर्ष नवे! वर्ष नवे!
या वर्षी हर्ष नवे
या हर्षी दर्श नवे
या वर्षी स्पर्श नवे
या वर्षी सूर नवे
या वर्षी पूर नवे
या वर्षी घोस नवे
या वर्षी जोस नवे
या वर्षी गाव नवे
या वर्षी नाव नवे
या वर्षी देव नवे
या वर्षी भाव नवे
या वर्षी पर्व नवे
या वर्षी गर्व नवे
या वर्षी सर्व नवे
नवता नाविन्य नवे!

या वर्षी मीहि नवा
माझा थकला थकवा
गळलेल्या गात्रातुन
भरले जुळवुन चेतन
हासो हासेल काळ
माझे हसु मात्र नवे!
ओसरिवर किणकिणती
श्रमसुस्वर गृहगीती
सुप्रसाद संकल्पी
मन्मानसकल्प लवे.
रे, माझ्या आनंदा
नवसुंदर तालछंद
सुहृदाच्या संसारी
घुमवी नव मधुर रवे.

तें न तिनें कधि ओळखलें

तें न तिने कधि ओळखिलें.

दिलें उशाला काळिज ठेउन
स्पदनात पण ते दुखले.

हिरमुसलेली विहिरीकाठी
विहिरित पडल्या पोहऱ्यासाठी
भेट प्रथम ही, घटातून मग
तिने हिसळावित चालविले.

पथात शोधित तिची पाउले
फिरत राहिलो देवदेवळे
माग घेत कधि कधि मार्गावर
पथदीपापरि मन जळले.

आम्ल फळास्तव आसुसलेली
तिची अडाणी वृत्ति न रुचली,
मधुर फळाचे भावधर्मरस
तिज दाखविले, चाखविले.

कधि यात्रेच्या गर्दीमधुनी
तिची टाकिली वाट चुकवुनी,
बावरल्या हरणीस मनोगत
स्पर्शजलातुनि कळवियले !

सामसूमल्या अपरात्रीतुन
टिचकविलें हलु दार बाहिरुन;
होते जेव्हा परस्पराच्या
पिसात पक्षी शहारले.

आवड पाहुनि तिची फुलाची
फुलात यौवन सजवायाची,
आज तिच्या वाटेवर अतर
काट्यावरती आथरले.

मुद्रिका

जळतसे दिव्यासह शयनमंदिरी नवती
रति धनेश्वराची कुण्या बायको चवथी
परि परंपरेची कुलीन बाहिर–ख्याली
संपदेस व्हावी विस्मृत का कधिकाळीं ?

जोसात नाचते सुकी जवानी जेथे
बेहोष पहावे राव रातभर तेथे
मन रमे नित्य नवनवीन मुखड्यावरती
ना 'आडघरा'चे विडेहि केव्हा चुकती !

घरि किशी कुळविण तृप्त खरकट्यावरती
धड नेसु न, का धरतिलाहि झाके भरती ?
फिरताच हात ते सदन सुनिर्मळ व्हावे !
अन् काजळलेले दीप उजळ झळकावे !

हा जवळ पाहुनी रुचिर सावळा डौल
जाहले धन्याचे चित्त विचल ओढाळ.

एकदा धन्याची तिला मुद्रिका दिसली
भावूक मुलीची नजर तिच्यावर खिळली
स्वर्णात खुले तो लाल खडा जडलेला,
कुणि चुकुन तपस्वी 'सुवर्णा'त वा रमला !

नव्हतीच मुद्रिका ही तर त्या जातीची–
काळजी जियेला वनवासी प्रीतीची
आधीच किशी उजविल्या घरातुन उठली
मग हौस कशाची आभरणाची फिटली ?

वाटले हवे ते भूषण अपुल्या हाती
ती जाता येता पाहत राही कान्ती,
धनराज समजले लुब्ध मुद्रा झाली
पाहुनी समय कळ मनातली सांगितली.

ती भ्याली, रडली अनघ कोवळी बाला
घरधनीण प्रेमळ धीर देतसे तिजला,
ऐश्वर्य, संपदा, शब्द फळा नच आला
राहिला किशीवर नाग चिडुनि दडलेला.

तें भूषण तिजला स्नानगृहामधि दिसले
घरधनी कुणाच्या चिंतनिं विसरुनि गेले ?
उचलले, निरखिले, जडविलेहि बोटात
रांगडा दिसे जणु राजरतीचा हात !

फिरणार द्यावया परत त्यास ते ज्याचें
तो शब्द येति सप्रहार श्रीमताचे—
"चोरटे, नीघ येथून–" हृदय हादरलें
भलभलते आणिक गुन्हे ऐकणे आले.

बोभाटा नसता तिचा गावभर झाला,
दिसली न किशी मग कुठे पुन्हा कवणाला.

अपरात्र, सामसुम, मात्र आडवळणात
साथीवर नाचे 'केसरबाला' गात.
झोकात तिथे हे धनकोजी बसलेले,
नाटकी मदाचे कटाक्ष हृदयीं रुतले.

नृत्योत्सव सरता चालतसे मनधरणी!
लाखेहि रातभर सिद्ध हात जोडोनी!
कितिकाना लुटले विद्ध कितिक घोळविले,
परतले कितिक तरि रिते, कितिक पोळविले.

लाचार राव हे म्हणती—"केसरराणी,
किति दिवस आणखी साग भरावे पाणी?
मी दास तुझा, तू स्वामिनि सर्वस्वाची
होणार कृपा कधिं तुझिया अनुरागाची?"

काढुनी मुद्रिका तिची करागुलि धरुनी
म्हणतसे—"घेइ हे प्रेमचिन्ह पारखुनी."
घेतली, पाहिली गणिका गद्गद हंसली
कुणि कथा किशीची का तिजला सागितली!

केसरचा झाला कळले अवचित खून
पोलीस, पच, कायदे सिद्ध होऊन—
शोधिता मुद्रिका निकट तिच्या आढळली
धनि खुनी हिचा, न्यायास कल्पना आली.

ते कळूनि आले भूषण धनराजाचे
पाचारण झाले त्यास न्यायदेवाचे.
"छे! भूषण असले हीन कोण वागविल?
गणिकेसह का कुणि कुलिन शील मळवील?"

गरजले यापरी वकिल, पुरावे पटले.
ते मिटले लफडें आणि धनेश्वर सुटले.

किशी कुळस्रिणीला जे न लाभते झाले
सौंदर्य–खणी केसरला जे नच पचले
"माझेच' म्हणाया ज्यास न धनिपण धजले
सत्तेस असे ते दूषण भूषण झाले!

प्रेम कहाणी

अशी आपुली प्रेमकहाणी !—

घेऊनि मधुघट मनोगताचे
फिरलो पाहत तळ स्वप्नाचे.
जिथें व्हायचें मीलन अपुले
सुरू जाहला वियोग तेथुन.
उरलो शापित खगयुगुलासम—
विरहि निरंतर सन्निध असुनी.

× × ×

तिथे पूर्णतेत त्वा फुलावे
हेलावुनि मी इथे उलावे !
असीमतेच्या कुण्या तटावर
पूर्णिमेस हा मिळेल सागर ?
दिशा न उरल्या फिरावयाच्या
दुरूनि घेतो व्यथा बघोनी.

× × ×

प्रभाच माझी प्रीत साजणी,
विश्वदाहशम तुझ्या लोचनी.
क्षितिज दिसेना कुठे उजळले—
जुळतिल जेथ मार्ग निराळे,
रात जागते दिवे जाळुनी
दिवस राहिला जळत दवानीं !

नगरभवानी

आली रे, नगरभवानी
व्यथा पदरि तरि निघे पथातुनि गुगत रगीत गाणी.

तग पतगी काचोळीवर
अचळ उच्छृखल पतनातुर
अजून पहिल्या हिवाळ्यातला गहू—हरबरा रानी.

अहो, पथातिल रसिकराज कुणि
सरा जरा बाजुला पाहुनी,
ना तर होइल मनोमृगाची तहान आग दवानी.

कुणी मानधन, हिला न हटका,
धुवटपणा दिवसाचा लटका,
हिच्या नयन कज्जलात तुमच्या असतिल रात्री लपुनी.

आबट ओळख मुकी कुणाची,
मुकी कुणाची भूक फुकाची,
अभिलाषेवर कितीक आले प्रयाग—काशी करुनी.
रे वाण्या, साभाळ ताजवा,
लवला पाही डोळा डावा,
दिवसा लावुनि दिवा दुकानी जाशिल गाव त्यजोनी.

कवि आणि दीपक

कवि—स्वभाव ज्या नारिचा जाळणे—
भरात जळशी तिच्या मंदिरी
भाग भागले भ्रमच दीपका!
रूपरसा नच लुब्ध तुजवरी.

एकरात्र येणार खरोखर
विखरित सुषमा सुमशय्येवर
नको मीलनी साक्ष म्हणोनी—
अधिर लाजरी बसेल फुंकर!

सुंदरतेच्या ध्यानी निष्फळ
ऊर जाळुनी उरेल काजळ!

दीपक—जळत जागशी रचित गात वा
मनोरमेवरि गीत मनोरम,
मला तरी सान्निध्य सखीचे
तुजला केवळ स्वप्न समागम.

काजळ माझें मज का लांछन?
ज्वलनस्मृति मंदिरी वागविल,
प्रसाधनी कधि नयनी रमुनी
इक्शर दाहक भेदक पराजिल.

दग्ध् जरी मी विदग्ध राहुन
रूप सखीचे खुलविन—सेविन!

त्या घराची वाट

कशि रुळत सरळ त्या पळे घराला वाट!

घनस्नेह उबरठा उकली
गर्द रज्जु पथ विणी पाउली
या दाराची त्या दाराला
जोडी रेशीमगाठ.

मार्गी डोळे असतिल खिळले
आतुर अतर उसळे हिसळे
पुढे पळे ही चपळ त्याहुनी
उधळि उडवि फुफाट.

रम्य नगरिच्या रम्य हवेल्या
दो बाजूनी उभ्या ठाकल्या
मगल जीवन चिन्हविभूषित
हे जणु ठरले भाट.

साध्यरग शुभ पूर्णच सुदर
अतराळिच्या सिद्धि अगोचर
सहर्ष उधळिति क्षणातराचा
धरुनी अतरपाट.

वक्र विनोदें वळणी होउनि
अनुचारास्तव पायिं बिलगुनी
दिला हिने या नयना गवसुनि
अखेर काजळकाठ.

दिसांनो, निशांनो ...

दिसांनो, निशांनो,
सुखाचींच स्वप्ने तुम्ही पाहता.

असे रम्य कुंकुम् रमे भाग्य जेथे
मनोपाखिना होय आकाश कोते
उषा दग्ध द्वेषानली का न व्हावी
सुखाची न त्या साधली चारुता.

तेजोमतीची जराची झळाळी
प्रभा कोणती या प्रभेची निराळी ?
निशे, लोचनी थांबशी रंगशी ना
दिशाची फुले वेचिता वेचिता.

हसे वा उसासे तसे लेउनीही
नभाचे निळे सोंग निःसंग राही
घनांनो, फुके हे रसावेश सारे
मिठींची न ठावी तुम्हा गाढता.

दुपार

कलकलते ही दुपार
तृषिता जणु प्राशितसे तापले विखार
काय विलक्षण काया
ठरति न एकधी छाया!
नग्न पुरी अनला करि मध्यनभि विहार.

दिसते त्याला न पार
आरपार एक धार
झुळकाना गिळित फुले धूळिचे निखार
पाणवठा करुनि निकट
टाके वट अचल विकट
चाटाया ओठ लवे विहिरीचे गार.

उघड्या मार्गी उघडा
फोडि खडी हातोडा
श्रम कवणास्तव गुंफिति मोत्याचा हार?
वाळ्याच्या पडद्यानी
थड रुचिर पेयानी
धनिक करिति गणिकाच्या सुरतिचा विचार.
या कवलारखालीं
धड ऊन न, नच साउलि,
'जीर्ण पाढरे' करिती हाडाचा क्षार.

देखियला चल एक हिमाचल

देखियला चल एक हिमाचल
पसरवीत गगौंघ दिशातुन
दक्षिण सिंधू दुजा असा की
उठवि वादळे हुकारातुन.

उभा प्रलय घनि शात सयमित
करागुलीवर गगन सावरुन
दानवास परि देव न कळला
मानवास नच मनु आकळला !

मुलीस आला राग

मुलीस आला राग
काय नवल आगींत लागला
फुलावयाला बाग !

डिवऱ्या झाल्या निळ्या बाहुल्या
गाली निटिलीं झिपऱ्या सुटल्या
फू फू करि जणु फणा काढुनी
गोड विषाचा नाग.

प्रबुद्ध ज्ञानार्जनात शिणले
त्याग तपाना योगि न पुरले
योग नवा हा हवे तयाचा
दाक्षायणि वैताग.

येइ उन्हा, ही घेइ रम्यता
ही लोभस ने घना क्षुब्धता
कोमल होउनि क्रोध इथें ये
वेचायास पराग.

हा ऋतु निराळा

हा ऋतू निराळा !
आगीवर टाकि चुळा लाल पावसाळा.

एक खड्गबद्धहस्त
शांति सुचवि हृदयस्थित
एक नयन अश्रुभरित
दुसऱ्या मधिं ज्वाळा.

ठायि ठायिं घनगर्जित
ज्यास तालही न रीत
रुद्ध गीत जणु फोडित
कंठ अंतराळा.

ओस पुन्हा गाव वसे
दुःख रुधिर पिउनि हसे
कवट्याचा तवर दिसे
मस्त नव्हाळीला.

सांज

गाउलीच्या पावलात
साज घरा आली.
तुबलेल्या आचळात
साज भरा आली.

आतुरल्या हबराचा
साज कान झाली
शिणलेल्या डोळुल्याचा
साज प्राण झाली

माउलीच्या वातीतून
साज तेज ल्याली.
माउलीच्या गीतातून
साज भाव प्याली.

माउलीच्या अकावर
साज फूल झाली.
फुलासाठी निदसुरी
साज भूल झाली.

एकुणचाळीस

वहिनीच्या हातातून
साज सुधा झाली.
वहिनीच्या हातासाठी
साज क्षुधा झाली.

वहिनीच्या मुखासाठी
साज चद्र झाली.
वहिनीच्या सुखासाठी
साज मद्र झाली.

राव अधिकारी झाले

राव अधिकारी झाले

भले जगाचे करीत
श्रम न्हाती सोनियात
खुळे म्हणतात इथे
लाचलुचपत चाले.

अपशब्दानीच केली
भाषा भोगळ ओगळ
निदकाच्या जिभलीला
हाड नाही हो राहिले.

श्रमाचा कामाचा शीण
अंगी भेर रात्रदिन
खुळे म्हणतात कुणी
राव मद्यात झिंगले

हें माझें घर

हे माझे घर.   हे माझे घर.

सहजसिद्ध माउलीच्या वाती
गृही मंदिरी होती दीप्ती
अग्निदेव राबतात हाती
अन्नब्रह्म रसरुचिचा घे वर.

बहिणाबाई माय धाकुली
भाग्यतिलक निज उजळू सजली
समजा सोडुनि क्षितिजें आली
प्रभात प्रतिदिनि या ओसरिवर.

द्वड आज जरि भाउ सानुला
खचित करिल हा उणे भानुला
मुखि ह्याच्या दिसताहे रमला
दिवस उद्याचा सुखकर सुंदर.

उणे जिथे पूर्णत्वा पाही
रमाच सदनातली श्रमाई
निरपेक्षाचे सुगंध वाही
संस्कृतिचा जागविते मोहर.

आज रात्र

आज रात्र मोठी,
होती जी गाठीविण बद्ध नयनिं ओठी.

लज्जेविण नव्हति साक्ष
आज खुले हे गवाक्ष
नीलाक्षी, त्यात पुन्हा
अक्ष कोटि कोटी.

कीं माजरि कृष्णनिळी
टक लावुनि टपलेली
आटविल्या दुग्धाची
ग्यावयास वाटी

चावट चाळाहि त्यात
वेडविते खुळखुळवित
नीरव निज कठातिल
टिकल्याची घाटी.

गे यामिनि, मुक्तकेश
विरहिणिला हिणवितेस
मीलन नच तुजलाही
पडशिल उफराटी.

धुराड

एक गिरणीचे जागले धुराड.

आवती भवती
निंब बाभळीचे
उच्च पर्णहीन
उभे सागाडे,
बाजूस वस्तीचा
जवळ शेवट,
उत्तरेला निळ्या डोंगराचा तट,
इकडे बघावी काळी नागरटी.
पूर्वेचा सहज काठ वेधी दिठी
मोकळी निळी वरती उघाड !
म्हणे "विश्व नवे
श्वासात निर्मीन,
वितान डोईचे क्षणी काजळीन"
नव्या चेतनेने
लागले भरात
धूर ओकायाला.

घास्तावले वारे
सकप होऊन.
धूर क्षेपात
लागले राबाया

कारकुनाच्या
लाचार मनाने.
नाही फिरकली
जवळ पाखरे,

देव आकाशीचे,
काय त्याचा पाड ?
काय पाहतील
खोलुनी कवाड ?
सूर्याचाहि गोळा
लागला कलाया
कल्लोळ सावळा
पाहून, भिऊन.
कशाचा सूर्य ?
असेल ग्लानी या धुराने आली !

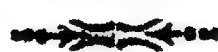
नवल न हे !
अहो धडधडे अग्निकुंड जेथे,
आणखी भर तेल पाण्याची,
काय सामर्थ्य,
काय धडगत,
आकाशाच्या एका
पाढऱ्या ग्रहाची ?
नाही तेल पाणी,
नाहीं चाक, कळ,
नाहींत साथीला तज्ज्ञ !

आणि कशाचे
निर्मितीचे वेड !

झाला अंधार,
श्वास धुराडाचे दृग्विषयाना
झडपित आले.
कशाचा निंब, डोंगर भिंती !
कशाचे विशाल आकाश तरी !
एक चहुकडे एकधारी तम !
आपले हे कार्य, आपली निर्मिती,
दर्पात मस्तीत रमले धुराड.

मात्र चोरट्या रातवाऱ्याच्या
कानाशी लागून कुजबुजले
रात्रीचे प्रहर
झाले फटफट.
जेथे तेथे सारे जसेच्या तसे.
आकाशाला जरा दिसेना कुठें
ठिपका काळा.
कुठे काही तरी श्रमात उणे ?
नव्या भराने पुन्हा चेतले
वेडे धुराड.

रात्र संपली तरी

दिवस जागवीत उठे
राउळातुनी सनई,
रात सपली सरल्या
त्या न रात्रिच्या सयी.

क्षितिजी अरुवार अरुण,
शयनी जणु चुळबुळून,
स्पर्शाकुल शिणलेल्या
सोनसळीची झळई.

सत्त्व पहायास काय
धाडिली वसत रात?
शपथ तुझ्या सुषमेची
दुमडिली दशी न सई.

हे निलाजरे दिवटे
लघळ अजुन जळताहे,
भग्नमना यामिनिची
नाभि स्फुरे या वलयी.

मद्याहुनि मदिर गहन
स्वप्नाहुनि सहज तरल
रमणी, तव पलकातिल
नीज इथे, न जाग ही.

धूळ

खुळी जाहली धूळ!

चाल कुणाची पाहुनि हसते
पाय कुणाचे चुरीत बसते
हसू कुणाच्या गालावरचे
मळवी टाकुनि चूळ.

ओठ कपोली ठेवुनि स्वप्नी
कोण कोठला गेला निघुनी
वस्तुवास्तुना मिठ्या मारिते
वियोगिनी व्याकूळ

गजबजलेल्या मार्गावर लोळत
तपार्थ बसते तपात पोळत
करसुनींच्या नागरनीतिस
निर्मळ काय गढूळ?

नको अशी गे, फिरू घरोघर
होय जरा या वाऱ्याच्यावर
तुझ्या सख्याचा महाल तेथे
निळा गर्द जाभूळ!

आज कुणाला गावें ?

आज कुणाला गावे ?

वेश स्वदेशी, घोष सभातुन
देव देखणे भुललो पाहुन
वरवरचा परि शेंदुर त्याचा
कसले स्तवन म्हणावे ?

म्हणत 'महात्मन्' कितिक गरजले
गुण–संकीर्तनिं किति गहिवरले
दर्प तयाच्या मुखास भलता
हे कवणा सांगावे ?

शिख्यात भरती चित्रमंदिरें
पडद्यावर गिरगिरति घागरे
त्या सीतांचे सावित्रींचे
काय चरित वर्णावे ?

नि:स्पृह पाहुनि केले वदन
छुपा खिसा करि त्याचा 'छन् छन्'
सेवेची नच आच, लाच ती
कसे तयास पुजावे ?

सन्याशाच्या छाटिन चोळी
मुमुक्षु फिरतो गल्ली बोळी

विविधरागी या शुकाबकामधि
    नितळ कसे निवडावे ?

राउळि जमतो भाविक मेळा
गुरवाचा गाजावर डोळा
त्यातहि डोळे किती निराळे
    भक्त कुणा समजावे ?

आदरिली विद्वत्ता दिसता
विनयाला क्षण वाचा फुटता
ऐकू आली द्वेष अहता
    सुजन कुठे शोधावे ?

बुद्ध युद्धकल्पनात रमले
शातिदूत रक्तास भुकेले
भूतदयेच्या स्तनी लागुनी
    कुठवर विष प्राशावे ?

मीहि एक या कवि जगातला
माझा मजला मोह न सुटला
पोटामधल्या आगीसाठी
    रचुनि कवन फुंकावे ?

कलिदूतांनो

या भरा भरा, न्या रास घरा.

दग्ध उराच्या धूप धगीचे
भोग भाग नव नरमासाचे
करुनि फेडिले नवस जयाचे

करपल्या आतड्याचा वाहि
फुलवरा तयाना करा करा.

तोडित नीरस चर्म तान्हुले
विवस्त्र सागाड्यावर थिजले
भरवसतीमधिं गृध्र विहरले

ताळबद्द साठ्यात नासवुन
चारला घुशीना मोतिचुरा.

अहा! दयेचे मेघ गरजले
बुद्ध युद्धकल्पनात रमले
प्रलयाचे नरडे खरखरले

कलिदूतानो, रक्तमुखानी
गा शाति–सहिता शुभंकरा.

एकाकिनी

चालली ही कोण एकाकिनी ?
थबके पाऊल, घेते चाहुल
पाही कुणा वाकुनी ?

घनाधार हे लावित हिसळित
जागजागि पथदीप पाजळित
पुनवेचा जणु महाल शोधित
निघाली काय स्वये यामिनी ?

घराघरातिल कणकण वेचित
लोक हितैपी अजर अमर पथ
मानवता बैसला जागवित
रात ही कल्पात का मानुनी ?

चित्रमंदिरी चित्रमालिका
तुटल्या भिटता प्रकाशरेखा,
चित्र त्यातले एक असे का
झळाळे नील–प्रकाशातुनी ?

बिटबिली वा सत्ताधानी
ग्रामदेवता जाते उठुनी ?
'येतिल तारक आग होउनी'
सागती छाया पदि लागुनि.

घरे पलिकडे कामकऱ्याचीं
नग्न इथे भगनिशा नशेची
विहिर निदानी माय जियेची
हताशा ही तेथली का कुणी ?

की धडुत्यातील कुणी 'घरेली'
शेज निघे उबवाया कुठली
जीवनार्थ, चोरीत साउली
व्यथाना सजवुनि—शृंगारुनी.

घुमती टोले ठाण्यावरुनी
गस्त दूरची पडते कानी
श्वान भुकंत कुठे आळितुनि.
कापते मध्यरात्र त्यातुनि.

अमृताक्षरे उजवित कविते,
उजळ जिथे तप तेजहि ढळते,
अशिव जगातिल हो निवारते
होउनी सजणी कधी सगिनी.

दग्ध ?

सागती भले भले
त्वा मजला टाकले.
दूषण तुज लाविती
प्रीत ज्यास नाकळे.

होते फसवायचे
मन्मनसुम का कले,
खुलवाया निवडले
रम्य जे तुझ्यातले ?

होती कळ तोवरी
ज्वलन ठाउक नव्हते,
आज पतगा घडे
मीलन दीपकातले.

दुर्मुखली

दुर्मुखली दुर्मुखली,
बसे उगाळित रात्रदिन ही
एकच रुखरुख का कसली?

एकत्रित दो प्रहरी जमुनि
सुखालाप करितात सुवासिनी
जाय हासुने घर खुसखुसुनी

फेस न या कोरड्या सागरी
मनात शून्ये चघळित बसली.

नवोढ न्हात्या उनाड पोरी,
श्वसनी रसनी उरिं ओठावरि
नवी भरारी, नवी उभारी,

उदास कुस्कर हिच्या मुखावर
विणिते कसली कथा काजळी?

कुणि पहिलारू लेकुरवाळी
रूपरसी नवताच लहडली!
पुसत बघत किति कुतुके रमलीं;

दशा कोणती हिच्या मनाची,
मुखी दिसेना ऊन साउली?

पुन्हा नभाच्या लाल कडा

पुन्हा नभाच्या लाल कडा

सध्येची जड बसता फुकर
रम्य पुज–घन–खड धवलतर
पडले काळे निळे नि धूसर
उठे तमाचा माथाशूळच
तपास ये द्यावया तडा.

उदासीनता माझी घेउनी
झुरे चादणे सावल्यातुनी
मीच दिल्या नव तृष्णा फुलवुनि
पार्पणिने ढवळून पाडिला
तमः सिधुचा तळ उपडा.

असफलतेच्या खलुनि वेदना
दिल्या चारुनी कळ्याफुलाना
हरितश्री माझीच प्रेरणा
दवात आता नवता हासत
पुन्हा पुन्हा पाहिल मुखडा.

या कलिजातुनि रुधिर ठिबकले
स्वर्ण त्यात अरुणास लाभले

उपेक्षेत चैतन्य गवसले
रे दुर्दैवा, आज नभापरि
ऊर तुझ्या घावा उघडा.

ये भवितव्या, रूप इथुनि ने
तुझे हसित हे माझे गाणे
अमर माझिया मी मरणाने.
नको आता ग बसूस जुळवित
स्वप्नातिल तुकडा तुकडा.

एक गरजते ढगाड

वखवखल्या या रानी
उघाड लक्तरे धरुनी
उजाडिला मथवाया का झोकी गगन भाड

पिउनि उन्हाचे पाणी
हिरवे ते वर वरपुनि
बाभळीच्या कवटीचे साधन करि कुणि लुचाड.

गावाच्या आखरावर
एकही न ढोर पोर
श्वान घरा भिउन पळे अर्धे चघळून हाड.

चुकटी चंचीमधली
फाकित कुटिण उठली
कोण बघे भर दिवसा बडबडतो पथि पिदाड.

तुदिल तनु वणिक कुणी
प्राण गुदामी लावुनि
पावसातले उन्हात तोलुन बघतो घबाड.

उजेड झाला

उजेड झाला, उजेड झाला.
पिउनि लाल उत्तेजक काही
दिवस नागडा फिरू लागला.

'काकडारती' नच 'भूपाळी'
कुठले 'उदयाचल' 'वनमाळी'!
पुरनारीचा हटातटाने
नळास मेळा झटू लागला.

दो खिडक्यांच्या दोनच खोल्या
दमट कुंद भुइ भिंती ओल्या
धुराड धुपते या दिवसाचा
करावयाला सुरू सोहळा.

हे आकाश

वर्षा काळी जलोत्सवाला
पानमत्त घन समूह जमला,
रानवटाचे सुरू जाहले,
गर्जत विविध विलास.

वाऱ्यावरती वसन सोडुनी
अधिर तुझ्यास्तव मेघकामिनी,
वीज न मदभर नयनातुनि ये
कडकडून अभिलाष.

गढूळ असल्या वातावरणी
अविचल विन्मुख उन्नत राहुनि,
जागवीत बसलास प्रीति या
एक निळा आभास.

स्वप्नीं जागणे, जागत बघणे,
ज्वलत शीतल सग्विर्चीं स्वप्ने;
दग्ध विदग्धाचा त्यावरतीं
अखंड होय विलास.

घुबडें

असता गायन कुठे चालले
(कळे न ह्याना संगितातले)
करावया बेरंग सभेचा, हे काढिति
बदसूर.

प्रस्तर झाल्या प्रतिमा सुंदर
कलास्पर्श कुणि म्हणती ईश्वर
शवाकृतीची पूजा ह्याची, मूर्ति
करिती हे चूर.

नव्याच घेउनि युगप्रेरणा
रचिति महात्मे नव्याच घटना
विनाश जीवन धर्मच याचा
जळो ऊद कापूर.

एक आणखी हवे पानिपत
पणास पडलें हे जरि संचित
देवदेखणे नकोत, ह्याचा वरवरचा
शेंदूर.

ये मनांत

ये मनात राया कधी
मी होउनि यावे नदी!
आवरशील का पूर प्रीतिचा
दुथडी, बाहू मधी?

कधी सजुनि रसाची रमा
विकसल्येच जर पूर्णिमा
फसशिल ठायी ठायी चुंबुनी
सुषमा, नच चद्रमा.

जर नटल्ये नीलांबरी
तव स्वप्निल भूमीवरी
धावत थकशिल, क्षितिजे अपुल्या
कवळुनि घ्याया उरीं.

मी भरून आचेवनीं
येईन लहर होउनी
तुज करीन उन्मद कंपाकुल, पण
नुरेन आलिंगनी.

बासष्ट

कधि वावटळीच्या मिषे
उडवीन घनाची पिसे
हासेन खदखदा, ताझिया बघुनी
नयनी शिरता कुसे.

रे नकोच पाहू असा
मी तुझीच ना राजसा!
कशि जगेन क्षणभर, तुझ्या
सोडुनी मिठीतला भरवसा!

चंदनाच्या विठोबाची माय गांवा गेली

चदनाच्या विठोबाची
माय गावा गेली,
पढरी या ओसरीची
आज ओस झाली.

कोनाडयात उमडून
पडे घरकूल,
आज सत्य कळो येई
दाटीमुटीतिल.

काही दिसें भरलेले
रित्या बोळक्यात,
गवसले आजवर
जे न राजणात.

धन्य माउली!

साधे कुकू नाही भाली,
कसली शिरि मोत्याची जाळी!
वसन हि अगी अफाट अपुरे,
काय करिल तरि गगन बिचारे!
मात्र मुखावर भाव असा, जो
उजळी नदादीप राउळी

ग्रहगोलाना कधी न दिसले
धुरकट पडके खुराड कुठले!
काळ्या काळ्या रात्री तिथल्या
डागळीत किति चरिते गेल्या!
सताना हि आज मात्र या
पदराची रक्षील साउली.

काचोळीविन निर्भर काळा
सुटे एक स्तन तिचा मोकळा,
टकमक बघती कुणी भुकेले
धार दुधाची नच ज्या लाभली.

स्वस्त धान्याचें दुकान

सस्ता लावला!
सस्ता लावला!

बन्सि गव्हाचा भुसा घोळुनी
किडे, किडेली मिसळ त्यामधी!
तेजी मंदी पाहुन हेरुन,
कशास दिवसा दिवे मशाली?
आडमाप ते वाणी विकितो!
गावरान गुळिसाखर सगळी
पडत्या भावामधी घेउनी
तरल ताजवा चलाख चावट
शेरामागे छटाक खातो.

वहिखात्यावर पहा उधारी
रुपयाची लिहिलीच सवाई.
काळी शाई कलम बोरूची
ढब्बू ओढित ये शिवराई;
मात्र घरीं तसबीर थोरली,
पांडुरंग पंढरिचा तेथे.
धूपदीप नैवेद्य रोज या
गोपीचंदन झिजुन झळकते.
मौलिक ते तें हाटी फुकुन

भावभक्तिचा सजे सोहळा
सस्ता लावला ! सस्ता लावला !

राशींची माखाया टाळू
तेल मागते साडेसाती !
सहा मुलींचा कुणी बापडा,
कारकून व्रत महाग ज्याला,
पीठ शनीला ताम्र मुद्रिका
ओति नरोटी वर तेलाची.
निवली त्यावर कुणास ठाउक
शनीवारच्या आग शनीची !
मात्र पुजारी सध्याकाळीं
आडघरानीं बघून घ्यावा !
फुकटावर यासम जगण्याचा
पुसून घ्यावा कुठे हि सल्ला.
सस्ता लावला ! सस्ता लावला !

रंगभूमिचे पुसले कुंकू
रंग जाहले सर्व पांढरे !
तिचें पांढरें कपाळ फटफट
तोच रुपेरी पडदा झाला !
चौकामधल्या भिंताडावर

सद्दुसष्ट

उभी रात्रिची रंगित राणी
एक हात कमरेवर, दुसरा
माथ्यावरती बाक देउनी.
अबोल तिचिया पैंजणातली
दिवसा रुमझुम हलू लागली
अचल भिंवयिची तऱ्हाच चंचल
डोळ्यातिल नखरेल इषारा,
शेवरिची नाजूक देहली,
गार जाहला टांगेवाला
'क्या कहेने' ची करित प्रशंसा.
संतोबाच्या पानगृहामधि
निमास्तिनीचा कळकट पोऱ्या,
बेढब झिपऱ्या जरा सारुनी,
अशी मारितो तान सुरेली
ओठावरची थिजली पट्टी
नकळे क्षणभर ओली झाली
कुण्या नागव्या सुल्तानाचा
शिवीबहाद्दर व्रात्य छोकरा,
दीड आण्याची लसूण मिरची
उधार आणावया निघाला.
क्षणभर कुठली उघडे खिडकी
काळजात शर रुतून बसला
'सैया' 'बालम' झाले गाणे,
त्या गाण्याच्या ताल सुरावर

अडुसष्ट

घराघरातुन गळे गुतले.
चार आण्याच्या
तिकिटावरती,
प्रीतीचा सगीत मसाला
सस्ता लावला ! सस्ता लावला !

✤ ✤ ✤

तीन वारची लाब निमस्तिन,
तीन वार तगडथ्याना कापड,
अशा गोजिऱ्या पोशाखामधि
त्याने आपुली हाडे बाधलीं.
गोलकारी गोल नेसणे
सहा वार आधुनिका ल्याली,
सहा फुटाच्या भाडघरामधि
स्वप्न उद्याचे उमलू धजले.
सहा वार जाहली सस्कृति,
शभरातला सगळा इमला,
सस्ता लावला ! सस्ता लावला !

✤ ✤ ✤

एक सागतो "मुठींत माझ्या
विश्व उद्याचे तयार रचुनी
आणि त्यात लयलूट सुखाची !

सर्वांच्या हि सर्वस्वाची ! ”
टूम काढितो नवीच दुसरा
विळे कोयते लावुन परजुन.
सर्वांची सागता सारखी,
मरणासाठीं स्वर्ग काल्पिला.
मेले, मरतिल कितीक आणिक
खुनाखुनीचा सुलभ मामला !
सस्ता लावला ! सस्ता लावला !

ती तुमच्यावर हंसली रे

ती तुमच्यावर हसली रे.

खुशाल आता होउनि नगे
घ्या पापाची सेना सगे
घाला डाके चालू द्या दगे
लका तुमची वसली रे.

तपोघनाना म्हणा लफगे
पुजा भजा कुणि लुगे सुगे
सागा सतिची उकलुनि बिगें
चिता आता कसली रे !

ढवळ्यावरती फासा काळे
नीतिमंदिरा लावा टाळे
करा चागल्याचे वाटोळे
शतके ज्यामधि खचली रे.

पाहुनि तुमच्या रंग यशाचे
अनुकारित लय आवेशाचे
गिरवित विक्रम पदक्रमाचे
कळी कलीची खुलली रे.

बसूत आम्ही अता अडंगी
मस्त सुस्त वा मनस्तरगी
'राव' 'साव' कुणी रगीभिंगी
सुगी तयाची पिकली रे.

आलें नवें पाणी

आले नवे पाणी.

गौरीच्या शिवसुंदर
स्वप्नातिल हासितानी
नवतीच्या उच्छृंखल
मादक मदगंधानी
धरतीच्या भरतीच्या
रंगानी अंगानी
जलदाच्या अनुरागी
खळखळल्या रसरंगा
हरणीच्या कस्तुरिची
कळ कोमल आकळुनी
मुक्ताच्या सुखदायी
शुभ आशीर्वचनानी
भुक्ताच्या उद्रेकी
हिसळोनी उसळोनी।
कृषिकाच्या श्रमनिर्भर
मोत्याच्या प्रहरानी.

वहिनी आल्या

वहिनी आल्या.

येता दारी रथ रुमझुमुनी
उमले सुमसा स्वर शब्दातुनि
घुगरमाळा शुभागमी जणु
सामवेद गुणगुणत नादल्या.

माउलिचा घेउनी जिव्हाळा
पिळुनि राग रस किरणामधला
गुलालरेखा उबरठ्यावर
मावळतीने आहा रेखिल्या!

राम प्रहरिच्या गोड गळ्यानी
केली ज्याची नित आळवणी
सासुरवासिनी सिद्धि आज त्या
माहेरा जणु हसत परतल्या.

ओसरिवर सिद्धांची वाणी
स्फुरलि फळाया आशीर्वचनी
कष्टाच्या घन स्वर्ण खुणानी
सुखास्मिनाच्या छटा लहरल्या.

तरारलेली तुळस वाकली
पिंजऱ्याला रसवती फुटली
गर्भरेशमी इरकल लहरी
घरभरुनी झिळमिळू लागल्या.

मुखी माउली हसू असू द्या
कुळ त्यावर उजळते राहु द्या
शिणला कळले, वेलदुड्याच्या
अता जांभया गर्द जाहल्या.

ते आज विसरलो छंद

ते आज विसरलो छंद.

नव्हते जेव्हा शशिस चादणे
फुलास कुठले ठाउक फुलणे
शब्दातुनि माझिया निघाले
सुरग, सुरस, सुगध.
उठला कापत अचल हिमाचल
दिपले धडकत तेजोमडल
सुरखड्गावर सिद्ध प्रेरणा
सफल कराया द्वद.
रती निघाली अभिसाराला
अनग आधिच पुरा आधळा
सभ्य शिकविले प्रसाधनाचे
रूपमदेस प्रबध.
रमारसाची चोळित डोळे
बघे सभेतुनी स्वप्न जागले
पुसति पैंजणा पदन्यास
"हे कवणाचे रसबंध" ?

या जगताची तृषा भयंकर

या जगताची तृषा भयंकर
या जगताची नशा भयंकर
या जगताचे ध्वसन सचित
या जगताचे प्रलय विलासित.

सजल सुपर्णी लक्ष योजने
खंडखड रसगर्भ धरेचे
या जगताला सहज कराया
प्रात रक्त–सिंचित अस्थींचे.

हवे जगाला धर्मतत्त्वही
गाळ अधर्मातला लुटाया
हवी जगाला वस्त्रभूषणे
निर्घृण नग्नप्रदर्शनाला.

या जगताला हवी शातता
युद्धसाधने परजायाला
या जगताला हवे महात्मे
गोळया घालुन मारायाला.

निराळेच जर विश्व लाभले
घटनापडित जमातिल आणिक
सिद्ध योजना करावयाला
विघडित जे जे सुदर सुरचित.

एक असा क्षण

दिवस निशाचे कोश उमळवुन
आणिन सजणी एक असा क्षण!

होशिल माझ्या स्वप्नीं जागी
सावरशिल शृंगार लगबगी
विमुक्त अलकातून पाहशिल
अनुक्त मन हे उकलुन गुफुन.

टाकिन क्षितिजे चिंतनि झाकुन
करिन क्षणापरि हे जागेपण
उशास घेशिल सहज सभ्रमीं
दृश्य हेच दृश्यातिल स्पंदन.

भिरंभिरतिल हे कवने होउन
तुझिया आकाशात भावघन
कथा माझिया मनोव्यथाच्या
तुझे सांगतिल, गातिल पैंजण.

सत्याहत्तर

उषा

उषा अशी मजला दिसली !
सुषुप्तीच मृदुतल्पावरती
रेंगाळत जणु हिरमुसली.

नयन किलकिले केस मोकळे
लुसलुशीत, उशिवरी विखुरले
स्मरसमर जिंकिले तयानी
सुमनदले चिमली, फुललीं.

मद्याद्राधर पुसले गाली
ओसरून मद उरली लाली
गलित शृंगारातहि लोभस
नवीच ललिते लसलसली.

पलकातिल सुटलेली स्वप्ने
उडुनि जाहली सुवर्ण किरणें
नव्या निशेस्तव नवीच क्षितिजे
प्रभा नि प्रतिभा बघू लागली.

स्वप्न

कशी उकलूं पापणी ?
पापणीत गुतलेली
कशी सारावी दुलई
बिसतंतुची विणली ?

कशी श्वसनाची तोडूं
मिठी नाजूक पडली ?
कशी जागेपणी नेऊं
प्रीति स्वप्नात जागली ?

नाही अजूनि रात्रीला
हिसमुसली जागेत
शत दहिंवरातून
दिसताहे अवघडली.

एकुणपेंशी

सय झाली ग

सय झाली ग.

सय झाली गऽ सय झाली
उलगडले सहजींच मनोदल
रूमरुमली स्वप्नातिल चलबिल
नीरव एकातास लहडली
सळसळ सुम गधामधली.
सय झाली गऽ सय झाली.

धूर चालला घरास

उन्मनमन कवणाचे
नवप्रतिती मधि नाचे
तरलोत्कट ती दशाच
घे लकार, ये भरास.

फिकट आसमान बघुन
यामिनिचे सेवकजन
फिकट चित्रसुमनाची
शयनी जणु रचिति रास.

कुणि रमणी चतुरमति
आलिंगनस्मृति उगविति
गुंफित जणु श्यामल या
ततूचे मृदुलपाश.

रात्र जागली.

धुमिल धूसर दुलई हलुच सारली.
लुळलुळीत नेसु कसे फिकट नेसली
भिणभिणती समई श्वसनी मालवली.
टिकल्याची काचोळी उफराटी घाली.
चद्राची टिकली ही वक्र लावली.
आयना कशास दिला? रात्र आंधळी
बघति खुळे जन उजळुनि दीप मशाली.

अजुनि गांव दूर

अजुनि गाव दूर.

शाल दिसाची पिउनि गारधग
पोटी झाकुनि मोत्याची लग
हिरव्या साखरझाकेमधि हे
रसरसले चाहूर

सान्ध्यरंगि रंगला, भंगला
पुष्कर—घन क्षण क्षितिजिं थबकला
थकावटीतिल तुझा पहाया
सुका ओलसर नूर

चाल जरा टेकुनी, खेटुनी,
स्कंधी कर जाणवता ठेउनि
दुपारच्या भर दहिवरातला
पुन्हा कापरा सूर.

छायेहुनि सहचरणशील तू
वाऱ्याहुनि सहश्वसनशील तू
तू सुंदर, तुजहूनहि सुंदर
तुजविषिचे काहूर.

चित्रफुलातिल पराग उकलुनि
अपुल्या आलिंगनस्मृति गुंफुनि

निर्मित वलये नभी तरंगे
वसती मधला धूर.

अहा ! उजळली दिशा हिकडुनि
माझ्या मनिचा मोहर घेउनि
उजेडातला तुझ्याच की हा
ताबुरला कापूर.

नको उसासे, नकोत स्वप्ने
नको व्यथाचे शाब्दिक गाणे
पाहत राहिन चंद्र, पहा तू
चंद्रावरचा खूर,

इतर

कविता

- बी रघुनाथ

दारांत

पाय पायरीवरी ठेविता उठली धडधड उरी
कसा जागवू तुला कोणत्या तरल कोमल स्वरी ?
निरभ्र नभि निभ्रान्त हासते चद्रकोर सुदर
स्तब्ध विश्व, तव मुग्धताच जणु हे ल्याले अबर.
की तव फुलली लावण्याची नभात स्वप्ने निळी
तेजस पुष्पाच्या तुजसाठी किति रचिल्या ओंजळी !
रूपलुब्ध जागेच तुझ्या हे शय्यागृहिचे दिवे —
उदासीन जीवनातले वा उजळाया रातवे !
कासारी विकसली तुझ्या किति मोहक रातोत्पले
उमलुनि माझ्या मनात सखि, निशिगध कधीचा डुले.
चुकार सुटल्या मृदुल लटानी वदनचद्र वेढिला
कितीकदा स्वप्नात हृदयि या विसावता पाहिला.
निवेदिले चितनी मनोगत स्वप्न सगमावरी
शब्द कशाला अता, आजवर विहरलीस अतरी !

पंच्यैंपें शी

मेघ

केव्हा बांधुनि हिंडतो निजशिरी फेटा गुलाबी घन,
वेडा धुंडितसे कुणास, न कळे आकाशमार्गांतुन.
केव्हा होउनि उन्मनस्क विचरे, ध्यानस्थ केव्हा स्थिती,
संध्येच्या शिखरीं उदासिन उभी ती सावळी आकृती,
स्वप्नीं जीवनदेवता बिलगली घालोनि कंठी मिठी,
पाहे आतुर वाट बैसुनि कधी चंद्रावतीच्या तटीं
ती रुपान्ध मदालसा तुजकडे ढुंकूनही पाहि ना
आभाळांतुनि हीं फुलें फुलवुनि देणार कोणा घना?
आतां चालतसे भकास गगनीं प्रेमार्त आक्रंदन
झाला जीवनभार निष्फळ कुठे न्यावा तरी साहुन?
स्वर्गाच्या सुखलालसेंत रमतां देवांगना ती कुणी,
हा विष्कांचन नीलमेघ बघुनी जाणार का मोहुनी?
जातो दुष्ट विचार विंधुनि मना हा एक रात्रंदिन,
"प्रीतीला दिसते न का बिलगले स्वर्गांतही मीलन?"

शाहैशी

निर्झर

रानवेलीच्या स्वीकरुनि माला
निघाला हा निर्झर प्रवासाला
अंतरीचे संदेश सांगताना
दिसति लवलेल्या तरुचिया माना.
दुःख साहुनि निष्प्रेम जीवनाचे
तापलेले पाषाण काननीचे—
शांतवीले निज दयारसी त्याने
सजल केली ओसाड रुक्ष राने.
सरल हृदयाचा स्नेह जुळे जेथे
गोड आठवणी काय उण्या तेथे!
पाखरांनी भुरभुरत दुरुनि यावे
नितळ झुळझुळ जळि स्नान या करावे.
रम्य विकसन हे झऱ्या, जीवनाचे
कुणी तुजला शिकविले करायाचें?

सत्यैंशी

पांखरा —

पाखरा, कर शेजारिं निवास.

विरल तमाच्या लाटा उठुनी
केव्हाचा दिन गेला मिट्ठुनी
उदासीन अवकाशामधुनी
सुटति करुण निःश्वास.

गत दुःखाच्या विव्हल स्मृतिपरि
फिकट फुटे चादणे ढगावरि
लाभला न कोटरी आजवरि
एकहि स्नेहल श्वास !

भयाण एकान्तिक ही शाती
गर्द गहन साउल्या वेढिती
किती अशा घालविल्या राती
तुझाच धरुनी ध्यास !

स्नेह तुझ्या मधुनयनी खेळे
गाढ भाव या हृदयी उसळे
भरात हिरवा बहर सळसळे
ये लुट्टत मधुमास.

वेचिशी कुणास्तव फुलें गडे ?

फुलवनी फुलाचे पडति सडे
वेचिशी कुणास्तव फुले गडे ?

झजुमुजुले, नभास पडले
स्वप्न नवतिचे नंदनातले,
रग तेच साकार वाटले
तुज हेमकान्तिमति बघुनि पुढे.

नयनराग कळिकळीस खुलवी
असुदरा नव स्पर्श शोभवी
सौंदर्याची सहजताच ही
काटेहि तुजमुळे सुखद गडे.

मद पवनिं मधु सुगध वाहुनि —
शुभागमन तव सुचवित रमणी.
कुसुमित लतिका हलु थरथरुनी
तुजपुढे हृदय करिती उघडे.

कुठें तुझा पण गुलाब फुलला.
सुगध तर हृदयी दरवळला
काटा करि गुदगुल्या जिवाला,.
संकेत फुलातुनि काय दडे !

गरिबांचा संसार

जीवनाच्या कटु प्रखरशा दुपारीं
ठाण माडुनि सकटे उभी दारी
आणि शेजारुनि बाण दूषणाचे
प्राण विधुनि जातात निर्धनाचे.

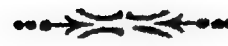
अशा वणव्यातहि आक्रमिता वाट
पुरविताहे दुर्दैव सदा पाठ
उधारीला कधि येतसे पटाण
गमे खाटिक हा कापणार मान

शिरी धनिकाची बसे सदा लाथ
दिवस मासहि जातात उपासात
मृत्यु, तडफड वा कधी बंदिशाळा—
असा गरिबाचा जन्म सार्थ झाला!

आई

कालाचे भय काय? वत्सल असे हा हात पाठीवरी
मातेची ममता घडेच्च भरले की अमृताचे घरी
दुःखाचे अमित प्रहार सहता भगोनि जाई मन
धीराचा वच एक मातृमुखिचा देई नवे जीवन.
अकी हे शिर आजही स्थिरविता ये शैशवाची सय
स्वर्गाचा शुचिभव्यतेसह नवा जीवा घडे प्रत्यय.

बाभळी आणि आम्रवृक्ष

होती आम्रतरूसवे उगवली डौलामधी बाभळी
स्नेही, सत्फल, भारयुक्त भुवनी व्हाया झटे ही खुळी!
प्रेमाकूल जिवास निर्जल वनी शेजार लाभे भला
झोपाळून भरून आम्रतरुही वेगात फोफावला!
छाया शीतल, त्रस्त पाथ सुखवी आले फळा जीवन
राही सद्‌गुणगंध आम्ररुचा चोहीकडे व्यापुन.
जन्मापासुन कुपणार्थ झिजुनी निर्मूल हो बाभळी
कीर्ती मात्र जगात कल्पतरुची आम्रास या लाभली!

होतात येरझारा
दाराहुनी किती !
स्वप्ने सुखान्त माझी
मिटुनीच राहती.
दुरुनी निनादता तव
मजूळ नूपुरे,
हृदयात मीलनातुर—
हेलाव डोलती.
कचभार सोडुनी ये
ज्योत्स्ना—युता निशा
मूर्ती तुझी मनोरम
ढग काय रेखिती !
स्वप्नातले स्मरोनी
सकेत रोजचे
सरते न ही रिकामी
जागून जागृती !
साक्षीच दग्ध हृदया
जळता उरे दिवा,
किति वाट पाहण्यातच
मधुमास सपती !

प्रभात चंद्रास —

माळा गुफुनि निष्प्रकाश गगनी केलीस आरास ना?
ये शाताच सुशामला प्रणयिनी सगे निशा शोभना.
प्रेमालाप करूनि मुक्त हृदये या अतराळातुनी
आता पेटवुनी धुनी उडविशी रक्षा कशाची जनीं?
भूताचे तुझिया प्रकाश मिरवी शृगारलेले शव.
चद्रा, निष्ठुर काल जीवनि तुझ्याही घालितो ताडव!

सजणा

सजणा, तू राजा मी राणी !

स्वप्न सुरजित अपुले जविन
मधुरागासह ये ओथबुन
तेज फुलाना चढे नभातुन
अपुल्या मीलन–ध्यानी.

हरित प्रान्त वनसरणीमधले
शीतळ वरि चादणे बहरले
झऱ्या जवळ मदीरहि अपुले
आपण धुद विकसनी.

चिन्मयतेच्या तुझ्या पथावरि
मी जळेन नित दीपशिखेपरी.
शिणता सजीवन अभ्यतरि –
आणुत रसनी श्वसनी.

पंचाण्णव

जीवन मेघ

ऐन जीवनातल्या दुपारीं जीव तळमळे तरी
कुठे साग हिडशी पेटल्या अफाट या अंबरी?
येरझार रोजची तुझी या टळे न दाराहुनी
रिताच का परतशी मदिरी क्षणभर डोकावुनी?
दोन प्रहरची रात्र पाहुनी अवचित येशी वरी
नको असा कोरडा जिव्हाळा, प्रीत हवी मज खरी!
चमकुनि चपला धुद होउ दे नील तुझे लोचन
तरु शाखातुनि मत्तमनोहर मग उठेल स्पदन
उच्छ्रृखल माझ्याहि मिसळातिल त्यात मनोभावना
तृषार्त निर्जल जीवन जाइल फेसाळुनि मग घना.

शहाण्णव

लागेल डोळा कसा?

प्रेमळा, लागेल डोळा कसा?

पाखरचिवचिवणी ओसरली
साजेसह सुखस्वप्ने विरली
पखाची भिरभिर न श्रवली
रिता राहिला कुसा.

नीळ तुझ्या इवल्या डोळ्याची
निववी दगदग कटु दिवसाची
फसवणूक पण होय जिवाची
ढगात बघता ठसा.

ये पाघर हा गोड उबारा
चोच देइ चोचीत पाखरा,
नितळ तळी जळ, झुळ झुळ वारा
आनद कुठे असा?

संगमानंतर

दुरुनीच बोलणे, दुरुनीच राहणे
ही दूरता जिवा सहवे न साहणे.

तेव्हा परस्परा किति घातल्या मिठ्या
त्या जाळत्या स्मृती हृदयात वाहणे.

नवख्याच प्रीतिच्या कलिका सुकोमला
पदि आज आपल्या तुडवोनि चालणे.

काटा तुझ्या उरी, कळ माझिया मनी
आता कुणी कुणा बोलून दावणे?

येतील रोज राती, वरसेल चांदणे
पण त्यात भिन्न आपण झुरुनी विहारणे.

गुलाब

फुले उद्यानी फूल गुलाबाचे
रूपलुब्धाचे प्रेय रसज्ञाचे.
कुणी मोहुनि कर सहज पुढे नेता
फूल कसले? रुतलाच करी काटा.
ज्योत मोहक वैरीण पतंगाची
बुल्बुलाला कळि झुरवि गुलाबाची
छद्म सारे रस रंग रूपसाचे
विषासंगे खेळणे भुलुनि साचे.
गुलाबाचा लाबून वास घ्यावा,
जवळ काटे साधिती सदा दावा.

रे मानव, —

रे मानव, असशी दानव का?
विहग—ज्याच्या कूजनिं रमणी
रंजनार्थ पंजरी आणिशी
क्षुधार्थ कधि काढुनी, तयाशी
तू खुशाल खाशी फाडुनि का?

विश्वोद्धारक वत्सल जननी
वत्स जिला प्रिय निज जीवाहुनि
नीतिभये कधि पाउल चुकुनी
शिशुकंठि करुद्ध कर रोवित का?

रूपवती काल्च्या कोवळ्या
आज रूपरसहीन वाहुन्या
करीं तुझ्या निष्प्राण जाहल्या
भोगात राहशी सदा भुका.

जर असेल तुझिया ममामधीं –

जर असेल तुझिया मनामधी–
सोडुनि ये संकोच इथे पळ
ऐक जरा जवळोनी खळखळ
मज पहा माझिया स्वनामधी.

तुझी तुला साउली पुरेना
एकाकीपण मजहि सहेना
मिळुनीच पोळु तरि उन्हामधी.

प्रेरक नवथर तुझ्या भावना
करतिल माझ्या मधुर वेदना
कधिं गाउ वनीं कधी घनामधी.

ये निरत घे हृदयी पेट
हवे मला ज्वलनही विराट
त्या तुझ्या अमर भरपणामधीं.

देव आणि दरिद्री

गरीबाचे घरकुले निवाऱ्याचे—
अमर दुःखाच्या विश्व विहाराचे !
संकटाचे जे साहती प्रहार
तया कैसा भगवंत तारणार !
जिथे पैशाच्या उच्च दिसति राशी
उभा राहे हा देव तयापाशी !

वैराण

जिवा भावाच्या गोड कथा काही—
कथायाते ज्या जीव अधिर होई
हवे त्याला हुकार जिव्हाळ्याचे
जिव्हाळ्याच्या स्नेहाळ पाखराचे!

कुण्या स्कधावरि ठेउनिया मान
व्हावयाचे संकटी समाधान?
राजवाडे ओसाड उभविलेले
आणि उरले वैराण पेटलेले!

साथ नसलेलें गीत

किति वाट राहिली तरी पुढे?. .

पेटुनि वन ये कढत फवारा
जरा दिसेना कुठे निवारा
पसरूनहि पाहिला पिसारा
पण दिसे ढगाविण नभ उघडे.

आसुहसूचा सरला पाझर
एक उरे हुरहूर निरतर
तृषार्थ मृगजळही न दूरवर
न्यावेत कोठवर रिते घडे ?

फुटल्या वाटा, सुटले साथी
भकास माळावरल्या राती
नाजुक तुटल्या तातीवरती
का भग्न मनाचे गीत चढे ?

नदिवरी —

नदिवरी येशि मनहरणी ग,
का ठरे न पाउल सदनी ग?

खोल, कठिण वा खारट म्हणुनी
आसपासचे कुवे सोडुनी
शकुतले, सखिनयन चुकवुनी
नदिवरुनि नेशि घट भरुनी ग

पाहताच तुज घाटावरती
रेखिति लाटा लचक नवतिची
क्षितिजावरि रसकुंभ हिसळती
अनुरागपथी भरभरुनी ग

डबडबते शिरि घटातले जळ
यौवनरंजित निथळे अचळ
कटाक्ष मदपूरित नयनातिल
कळ लावि प्रथम कळ करुनी ग.

वाट नदीची आधिच निर्जन
ऐन साज अवसेची त्यातुन
होइल बाहिरबाधा, पाहुन
कुणि करिल गोरटिस करणी ग.

चमकला मोरणींतला खडा !
किति सुरळित ससारासि लाविला तडा !

रगला ओठावरती विडा
कोवळ्या बहारींचा करुनि जणु चुरडा.

भिरभिरा नजर शिकारी फिरे
परजले विषारी मोहक घेउनि सुरे.

चंचले, सावर ग अचल
किति चाळविले, कितिकास चारिशी धुळ !

मळविले शालिवत कुळनिधी
जाळुनी गाव तू अजुनि गंगा सुधी !

गुलाब आणि कांटा

" काहीं आठव काळ बाळपणिंचा माझ्या जिवाच्या सख्या.
हो या जाळित तप्त तेजलहरी तीव्रातपीं सारख्या.
गेला पायिं किती चुरोनि कलिका सहार डोकावुनी!
होता कटक नित्य सिद्ध तुझिया सन्नीध सरक्षणी.

" रुपोन्मादभरें तुझे उमललेले पुष्पा, जधी यौवन,
झाला जीव कृतार्थ पाहुनि तुझे हे रम्य उन्मीलन.
तूं मी धुद सुगध–स्वप्नि, वनिं या एकाच देठावरी
प्रेमोत्कंठ परस्परा बिलगुनी, आधार द्यावा उरीं! .

" हा! हा! मत्तसुमाधमा, रमणिच्या तू आज केशावरी
स्थानभ्रष्ट मला कसे करवले निस्नेह भूमावरी?
तेव्हाचीं चिरमैत्रिचीं सुवचने का जाहली विस्मृत?
आता दश स्वभाव राहिल कसा झाल्याविणा जागृत!

" नारींच्या क्षणभूषणी न कुटिला, साफल्या मानी तरी
पुष्पा, जाशिल कुस्करोनि कुठल्या शृगार शय्येवरी!" ...

सौंदर्य !—

सौदर्या, नवख्या जिवा न कळली चाहूल तेव्हा तुझी,
होती अगणि पाउले उमटली आणीत पुष्पे रजी,
गेलो धावत भ्रान्तचित्त फसव्या मी जो प्रकाशाकडे;
माझा भार मलाच होउनि उरे अधार चोहीकडे.

तेव्हा घालुनि हाक मजुळ दिली त्वा थाप दारावरी,
धाले लोचन पाहताच, मधुच्याही आगिल्या घागरी.
शेजारी वसती निरतर तुझी होणार ना राजसा?
आता काय रिता रसा, पसरिता हा राहयाचा पसा ?

—!

प्रदोषकाली नभात दिसते ही क्षणभर लाली
काय भविष्ये उज्वल अपुली त्यात रेखिलेली!
असतिल वनिं का कुठे बाघले सुदर हिंदोळे?
दिसूत आपण त्यात मिळुनि का कधी विहरलेले!
आशेचीं मंदिरे उभविली वाळवटावरती—
काल प्रवाहीं विरतिल्ही, का जड उरेल माती?
नको कुशंका भरुनि राहिला हृदयि प्रणयभाव
कळ्यातुनी कुणि अपुले सयोगित लिहितिल नाव!

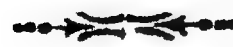

परंपरेचे बळी

देवताचे नउ नवस सफल झाले
सोनियाचे गुणि बाळ गृही आले
हल् लागे मग पाळणा घरात
काय वर्णावी माउलिची प्रीत !

पिताश्रीनी नवनवे, बेत केले
धन्य जीवन वाटले सार्थ झाले !
आणि आकस्मिक मृत्यु प्रगट झाला
वाळलेल्या पानास हरुनि गेला !

बाळ आले कर्तृत्व–प्रागणात
देह झिजला मिळविता जीवनार्थ
अशा कष्टातहि वश वाढवीला
भक्ष्य शोधित सन्नीध काळ ठेला !

पडली बग झाकड

पडली बग झाकड, लागली जिवास घरची वड.

या समुद्या शिवारातुनी,
चिट्पाखरू नाहीं कुनी
झाल ज्वारहि बग मुक्यावानी
घरकुलात मैना एकटीच कर निघायंची तातड.

रानच्या उन्हातान्हान
लइ आलाय् शिन राबुन
सय वाढुळची होउन
गुचकी लागुन असल सईची नजर माथ्याकड.

जर उशिर व्हइल खिन्‌भर
ती निवल ना भाकर,
तें तोंड व्हइल् गोर मोर,
कळ इकड माझ्या उरात वाटल् जर तिकड अवघड.

साधल औंदा जर सुगी,
सावकाराची निवल् धुगधुगी,
सकू मग सजल बावन नगी,
ती धुऱ्याजवळ गुळभेंडि रानिला कवळी कवळी खुड.

पकरॉं अकरा

काळास —

काला, टाकिशि कुस्करोनि अवघ्या
आशा मनीच्या मनी,
काट्यातूनि कुठेहि निर्दयपणे
नेतोसि ने ओढुनी.

माझ्या रम्य सुखस्मृती उरिं तुझ्या
मी चालतो घेउनी,
का काळे करितोसि खोल दडुनी
काला, भविष्यातुनी?

बकुळी बारा

मिटव नेत्र तेव्हांच —

मिटव नेत्र तेव्हाच दयाळा, लावूं नकोस उशीर.

यौवन सभ्रमि, प्रणयाराधनिं
अधरि स्वये मधुचषक निरखुनी
चचल, वचक रूपलता कुणि
रुतविल जो उरि तीर —

निस्सिम प्रेमळ सखेच हे जर
घालुनि कठीं क्षण स्नेहल कर
भडकताच मत्सरात स्वातर
काढतील खजीर !

उभा विरह, मीलनास बिलगुनी
नकोच विरही–मीलन म्हणुनी.
दिसोत सखिचे पैल तिराहुनि
आतुर नयन मदीर.

एक गीत

घट रिते राहती घरोघरीं !

मत्त नृपाचे प्रहार साहुनि
रुधिराचे भीषण नद वाहुनि
किती भविष्ये तटस्थ पाहुनि
हे जीवन, काय उरे पदरीं !

सुधा–कुंभ नंदनीच सरले
स्वप्न मात्र तव नयनि तरळले
कालचरण सदनात उमटले –
धन तुझे हराया परोपरी.

उन्हेंचि साहुनि वनीं निरंतर
तिमिरहि आता गमे प्रखरतर
गगनधरेचे रितेच अंतर
का निववि युगाची तृषा तरी !

बकरों चवदा

टिचकी

या पडक्या वाड्यात गाठुनी मजशि एकटिच कीं
साज न टळली तोच सख्या, तुझि दारावरि टिचकी!

तुज न लाज पण मी परनारी
अवति भवति टपले शेजारी
पाहुनि तुजला भलत्या दारीं
लोकात गलबला करतिल की!

चुळबुळ मज माझीच बुजविते
सभय गृही क्षण दीप उजळिते
फिकट ज्योत चरकते, थरकते
तुझि खोल काळजामधि धसकी!

सहज देहरजनास बसले
जड गळुनी शृंगार चालले
वसन अंगिचे रुतू लागलें
पाहशी फटीतुन टकमक कीं!

मूढपणी कधि चुकला डोळा
सूड आज त्वा पुरा उगविला
चुरगळशिल, बहु जपले ज्याला
कशि देउ अता तुजला हुलकी!

मनधरणी

कुरवाळुनि करिशी मनधरणी
चेटक्या तुझी कळली करणी.

प्रणयवचन कानी कुजबुजशी
अनुरागे बिलगशी, बिलगशी
प्रेमभरे लाविशी कधि कुशीं
स्वप्नात टाकशिल मज चुरुनी.

सांगशि सुंदर वसने ल्याया
प्रसाधने नवनवी कराया
लक्ष्य तुझे पण आतिल काया
सौंदर्यप्रियता मनि उसनी.

प्रभा तुला पण जळते अंतर
उजाळितोसि निज विलासमंदिर,
कुटिला भडकवुनी जीवनभर
देशील घनतमीं भिरकवुनी.

पुसाल आतां मला कशाला ?

घरासि तेव्हा चुके न फेरी चिरे दारचे झिजूनि गेले
उसंत आता न यावयाला निरोप जरि रोजचेहि केले !

प्रसन्न मजला करावयाला मधुर वाणिचे झरे न खळले
सुके स्नेहहीन जीव माझा आता बोलणे महाग झाले !

दुरोनि दिसले हरीण भोळे शिकारीच पण शरात लोळे
पुरापरी आलात अकस्मित मला प्रवाहीं हरूनि नेले !

पथीं कधीं सन्मुख दिसताना अता चोरटा फिरे न डोळा
असेल दुसऱ्या घरी सोहळा पुसाल आता मला कशाला !

फुंकर

अशि गोड घाल सइ फुंकर ग;
जी धुंद करिल हे अंतर ग.

काट्याची कळ पुरति न निवली
शेज फुलाची रुतू लागली
विकल शिथिलता तनुतुनि भरली
निज श्वसन चुंबनी मंतर ग.

स्वर्ण समजलों—झालें मृत्कण
पुटें चढति किति आंत बाहिरुन !
कुठवर टाकूं मळवुनि जीवन !
ये उडव धुराळयाचे थर ग.

भयाण पडक्या बुरजावरती
काळपाखरू घुमे निवान्तीं
विद्ध चरकते यौवन स्वान्तीं
प्रणयोष्ण पसर वरि पाखर ग.

पेटवुनि घे पणती !

ये इथे आपुली पेटवुनी घे पणती !
क्षण एक प्रभाकण फुलुदे मलिन स्वान्तीं !
केलेस खुराडातुनी आजवर गाणें
जळलास गर्द रातींत निरानदानें.

घर तुझें तुला जाहली भयानक कारा
ये बाहिर बघ उगवला ध्रुवाचा तारा.
घातल्या मृत्युला हासत ज्यानीं माळा
धगधगे तयाची प्रेरक येथें ज्वाळा.

हुंकार उसासे जे भोवति थरथरले
ते धन्य, त्यात जे रमले, झुरले, स्फुरले !
लागली गळा जरि तात इमान न चळले
त्याचेच इथे किति दीपराग झळझळले !

या अमर दीप्तिच्या दिव्य यज्ञयागात
नवलाख स्वयप्रभ रिचल्या ज्योती गात.
ये इथेंच अपुली पेटव निष्प्रभ पणती
मग नवा जीवनानद नवज्वलनान्तीं.

बकरों बकोणीस

कुठे कसें ग, पडलें कुंडल ?

कुठे कसे ग, पडले कुडल ?

पाणवठ्याहुनि लगबग येता
नसतो माथी पदरहि पुरता
काय तिथे ग, उठता बसता ?
धुदिल नयनी कसली धादल ?

वाढवेळ शिवमदिरि असणे
अशी कशी ही देवदर्शने ?
कुण्या तेथल्या गोसाव्याने
धुनी फुकली भरित कमडल ?

उपवनातल्या सुमसभारी
नजराच्या गिरगिरती घारी
न कळे तिथल्या गहनाधारीं
नेले कुणि नयनातिल काज्जळ ?

थरथरत्या लवत्या पापणिने
दान कुणा केले का ग, हिने ?
मिटल्या नयनीं डहुळे नगिने
निळें पारवे तारामडल.

कुरण

कोणत्या स्वर्गांची फुले ही सुदर
मृदुल मधुर हासतात.
हिरवी हिरवी कान्ति मद मद तेज
माणिकाचे साज अगावरी.

वायूच्या आदोली स्वैर घेती डोल
शैशवाचे खेळ खेळतात.
किती गोड गीत किती गोड स्वर
घुमे वाऱ्यावर कोणाचा हा!

मधु स्निग्ध हास्य उमटले गाली
वृत्ति गोड भली आनदाची.
मृदुल छटा ही हसऱ्या मुखाची
मूर्त मार्दवाची खरोखरी.

साधासुधा भाव हृदय साधेच
नाही त्याला पेच कपटाचा.
फूल—पाखरानी बागडत यावे
चुबत गुगावे नित्य तेथे.

मद, शीत, शात वायूच्या झुळकीत
चित्त सम्मीलित होय त्याचें
पौर्णिमेची रात सुधामय सारी
स्वर्गभूमीवर आणीतसे.

शशीराजयाचे शुभ्र रश्मीकर
गुंफिती झालर कुरणाला
इंद्रधनुष्याची वरी प्रभावळ
शोभते झुबर तारकांचे.

गुंफुनिया हार गाती गोड गीत
स्वर्बाला अर्पीत देवमीषे
नित्य शोभा ऐशी पहाती सर्व ही
मजा और काही परी त्याला!

वसुधेच्या अंकीं सुखे पहुडावे
दिव्य हे बघावे सदोदीत.
हासत खेळत हूड हा निर्झर
धरी गोड सूर त्याच्या संगे.

वात्सल्याच्या मूर्ति सर्व वनमाला
जोजवीती त्याला आनंदाने.
किती गोड जीव किती आयु गोड
पुरवीत कोड सृष्टीदेवी!

जीवित हे गोड जगी लाभे कोणा?
सुखी तेंचि जाणा जगी एक!
हास हास गड्या कुरणा स्वच्छंद
कालाचे हे बंध तोड झणी.

असेच हास्याचे घाला नित्य सडे
जगा द्यावे धडे सत्प्रेमाचे.
जग हे असार बाजार स्वार्थाचा
करी लोप त्याचा निज हासे.

फुलाचे ज्या श्वास कोमेजवितील
तेज त्या बाधेल अरुणाचे.
उषे, जरा थांब मुख घे झाकून
करपेल कुरण दृष्टिक्षेपे
असा नैर्माल्याचा कुरणा, व्यासंग
टिकावा अभंग चिरकाल.

समीरा

खेळ फुला फुलवून
समीरा, खेळ फुला फुलवून
फुलवती ही फुलनि बिचारी
हाय जाय करपून !
जिवलग लतिका साज सुमाचा
दे मातींत मिसळून.
या कलिकेचे अश्रू आले
गालावर वघळून.
तरल विरल या मृदु हृदयाची
आशा जाय जळून.
ढळढळ रडती वनमाला या
घे अश्रू झेलून.
साद घालतो झरा बापुडा
ये ती तरि परिसून.

माझी चिमणी

नील नभावरती नाचती किरणे सोनेरी
सृष्टीच्या वदनी पातली टवटवीच न्यारी.
खाली वरती हे उधळले जे पिवळे पाणी
चराचरासगे गातसें मजुळमय गाणी.

छे—रागीत झोला बनविला तुजसाठी बाई,
बसूनिया त्यात तूहि तव गान गोड गाई.
कळया फुलानी हे उघडिले नाजुक नव डोळे
साद सुगधाची घालुनी बघती भवताले

या झुळकीवरती चालले गीत गोड त्याचे
त्या मजुळ नादीं मोहिले कळपहि मधुपाचे.
बघ आनदाश्रू पातले सर्वाच्या नयनी
त्याच आसवी हा राहतो निसर्ग दरवळुनी.

कोमल वनमाला वाकल्या पदर सावरोनी
दऱ्या नादवील्या गाउनी गीत निर्झरानी.
जिकडे तिकडे हे लाडके, नादब्रह्म नादे
परि मजला छकुले, मजुल स्वन तव परिसो दे.

ये ये बाहेर झडकरी घरट्यातुनि बाई,
मजुळ तव लहरी उधळुनी अवकाशी देई.
भव्याकाशात चालले खेळत चडोल
राघू मैनानी उघडला अपुला मधु बोल.

एकशें पंचवीस

काव काव करुनी उडाले कावळेहि भवती
पिकहि गात सुटले मिसळला स्वर वाऱ्यावरती.
गायनमय नभ हे सृष्टिही गायनमय झाली
परि अजुनी गीतें तुझी तर कानी नच आलीं.

नको नको मज ते नको गे, गीत कोकिलाचे
परि मज ऐकू दे तुझ्या त्या चिमण्या कंठाचें.
बाहिर आलिस ना अता जा उडून गगनात
परी थाव तूझी भरू दे मूर्ती डोळयात

पाचूचे डोळे पाहु दे मजला फिरफिरुनी
सुमनाहुनि भारी तशी ही तनु गोजिरवाणी.
कोमल गौरांगी शोभते चंद्रकला धवळी
चिमणी गोंडस ही भुलविते तव चंचू कवळी.

थांब थांब चिमणे, बांधु दे तुजला हृदयाशीं
चुंबनमय गाणीं गाउ या एकामेकाशीं.
त्या लहरींवरती खेळू तू मी चिरकाल
असार जगताचे तोडु ये संमोहन जाल.

'चिवचिव' शब्दाचे पाहु दे स्वर्गीय संगीत
त्यायोगे बाई, सुखाचा उधळ वरी झोत.
त्या सुखात तू मी गाउ ये गाणीं प्रेमाचीं
कशास मग आस ठेवणे इहपरलोकाची !

तुझिया संगीतीं चित्त हे संमोहित होतें
आनंदानंदीं हृदय हे वाहुनिया जाते.

तुझ्या गानलहरी खेळता मन्मानससरसीं
काव्य नवें उपजे सर्व हे विदित न का तुजशी ?

ये ये ये जवळी लाजुनी काय दूर जाशी
विसरलीस अपुली सखे, का आोळख तू पहिली ?
काय चाललीस एकटी विहराया वरती ?
घे मजला सगे ताप हा साहू कुठवरती !

अपूर्णतेने या जिवाचा हो चक्काचूर
ये नैराश्याचा सदोदित हृदयाला पूर.
आशामय सुमने उपजता जाती करपोन
तपपूरित जगतीं फिरुनिया फुलविल त्या कोण ?

आशानैराश्यी चित्त हे खाय नित्य झोल
दुःख दूर करुनी तूच हे हृदय गडे तोल.
छे ! ऐकुनि बोल तुजविणे सागू कोणाला ?
जातिस तर जा गे, गीत हे गातो मी तुजला.

परि इकडे वळुनी एकदा बघ चिमणाबाइ,
येशिल कधिं फिरुनी हेंच मज सागुनिया जाई.
तू येईतो मी असा हा बसेन गे, गात
जा जा जा आता परी तू ये झडकरि परत.

जा हळूच जपुनी रवीचा कर तुज बाधेल
तुजसाठी बघ ही गुंफितों अश्रूची माळ.
रग प्राचीचा उमटला पश्चिम दिग्वदनीं
शात जाहली ही क्षणामधिं आतपार्त अवनीं.

साध्यसमुद्रीं हा उतरला विरहें रविराय
परि कोठे अजुनी दिसेना मज चिमणीमाय.
ये झरझर सदना परत हा विहगवृंद सारा
ध्वनितुषार उधळी भोवती मंद शांत वारा.
परि माझी चिमणी दिसेना मज कोठे अजुनी
का शिणून पडली एकटी भयाणशा रानी.
छे ! सारें खोटें पहा ही आलीसे परत.
बाळाना आणिले काहि तरि धरुनी चचूंत
छे ! कसले काही दिव्य परि चरा चरातील
एक तयामधला घास का मला घालशील ?
छे ! घासहि कसला चषक गे परी अमृताचा !
तुच्छ तया पुढती भासतो वासहि स्वर्गांचा.
तुज सम जर पंख मला हे देवाने दिधले
तुझिया सहवासी आयु हे घालवीन सगळे.
चीं ची शिशु करिती आता जा जा घरट्यास
मत्कवनाचा हा तूजशीं घे आशीर्वाद
परी रोज रोज येउनी रजव हृदयास
तव सहवासाची लागली खरोखरी आस.

सूर्याच्या किरणासवें

सूर्याच्या किरणासवे विखुरल्या नाना मनी कल्पना.
वाऱ्याच्या लहरीसवे भरतसे देही नवी चेतना,
वल्लीचीवरि हासतीं खदखदा ताजी फुले कोवळीं.
माझ्याही हृदयातली विकसली एकेक ही पाकळी.

हासे ही वर मंजुमंजु वदनी पूर्व–प्रभा–सुंदरी,
झाडे डोंगर न्हाणिले सकलही हास्यामृताभीतरी
अंधारात कुठे पडोनि अगदी होतोच मी बापुडा,
आलो बाहिर पाहण्यास उठुनी हास्यामृताचा सडा.

रात्री भेसुर जी असे बघत ती स्वप्नेहि झोपेत मी,
सारीं या किरणावलीस बघता अदृश्य झाली तमी.
तेजाने उजळून दिव्य दिसती रानातलेही खडे,
माझेहि हृदय क्षणात अगदी हे शुद्ध झाले गडे.

होते कृष्ण घनावलीत सगळे शुभ्राभ्र हे कोंदले,
माझ्याही हृदयस्थलावरि तसे दुःखाभ्र ते साचले.
आकाशीं परि पातली धवलता तेजाचिया सिंचनीं,
ते राहील कसे मग क्षणभरी मालिन्य माझ्या मनी!

जे हृत्प्रात प्रमुग्ध स्निग्ध करिते, नेत्रास आल्हादिते,
हर्षाचे प्रतिबिंब जे मग स्वये अश्रूत ओथवते,
ते आले किरणासवेचि दिसुनी सौंदर्य सृष्टीतले.
या काव्यातहि वाटते मजप्रती सौंदर्य का साठले!

हे काटे करि बोचतात म्हणुनी ते त्याज्य कैसे तरी?
लाधे जन्म सुमावलीस इथुनी हे कोण जाणे परी?

राजहंसा

नील नभावर विखरु लागली चद्रसुधा हासरी,
तीच हो प्रतिबिबित या सरी,
हृदय द्वयाचे एक जाहलें, होय तनू कापरी
पहा या तरल तरगावरी.
प्रीत्युच्छ्वासी प्रफुल्ल पद्मे हृदयावरि हासलीं;
फाकली प्रभाच प्रेमातली
मधुनुपुरनाद भोवती लताचा घुमे!
गातात येथली स्वर्गिय सगित सुमे!
क्षण बाहिर येउनि रमव विधुस दर्शनें!
मृदुल पाढऱ्या पखावरचे तुषार उडवी वरी,
झेलतिल तारा वरचेवरी.

कोण कोणाचा—!

दाट भरला बाजार या जगाचा
देव घेवीचा माल विमोलाचा
लाभ ज्याचा तो त्यास बोलणार
कोण परक्याचा मान राखणार?

फुले वेलीवर रोज उमलनात
गंध पवनीं आपुला पसरतात
हाय त्याचा परि लाभ काय होतो?
गंध ज्याचा तो पिउनि दूर जातो.

नद्या ओढे निधिकडे धावणार
रुक्ष माळाला कोण पाहणार?
दिसे सारेही जग स्वतासाठी
कोण दुसऱ्याची धरावया काठी?

रीत जगताची जाळिते जिवाला
'कोण कोणाचा?' ध्यास हा मनाला.

मृत्यु-प्रिय !

पुष्पाचे पडतात नित्य अपुल्या बागेत देवी, सडे
वेचाया मजलागिं आज लवही गोडी गमेना गडे.
जीवाच्या करुणासवी हृदयभू आधीच ओलावली
हातींची सुमने तशीच गळुनी धूळीमधे चालली.

दुःखाच्या प्रखरप्रभेत न कुठे जीवा दिसे साउली
गालाच्या खळगींत अश्रुपटले ही वाळुनी चालली.
काट्यातूनहि मार्ग काढित चळे, ठेचा किती लागती!
लोकाचा व्यवहार व्यर्थ हृदयीं पाडी सदाही क्षती.

अता हे जगतातले सकळही कटाळवाणे जिणे
जीवाचा पुढचा प्रवास दिसतो भेसूर या साजणे,
जन्माचे मरणात जीवन फुले तेथेंच ते ही सरे
मृत्यूला कवटाळणें मज परी आताच वाटे बरे.

मोरणींतला खडा !

प्रवासी खडा मोरणीचा
थाबला का डोळयाखाली ?
कशाला उघडलास डोळा ?
पाहसी काय भोवताली ?
सावळ्या प्रेमल डोळ्याची
साउली गार निवासाची,
अशा नयनात जाणवते
काय दगदग प्रवासाची !
गुलाबी थाट जिव्हाळ्याचा
पुढे तर दाट पसरलेला,
प्रवासी खडा मोरणीचा
तिथे जिवभाव विसरलेला ?
सोडुनी सुमन वेणिवरले
पसर ही चुकार केसाची.
हळुच अति हळुच वळुनि बघते
तिरिप जणु डाव्या डोळ्याची.
खालती अधरबध लाल
पुढे तर उभा फुगिर गाल.
अशाने मार्ग प्रवासाचे
खड्याचे या अडखळतील

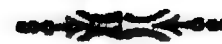

पाघरून बसलास लाडक्या, जरतारी शाल;
चढविलास मोहाचा वरती रसं—रंगहि लाल.
पहा जरा लोचने उघडुनी, काय सभोताली;
तृषित जिवाची, करुणरसाची एक हाक उठली.

पदाघात घातक्या, पुरे हा, चालक तळमळले;
नादमधुर हृत्प्रवाह तुज पुढती किति अडखळले!
अर्धोन्मीलित कोमल कलिका लोळतात चरणीं;
थरथरते बघ एक एक ते दल दल उलगडुनी.

स्फोट करुनि हृदयाचा, घेशी घोट आसवाचा;
घसा असा हा तुझा किति युगे रिक्त रहायाचा!

विहंग—माला

झुजुमुजले, हिरवळ हासे रानीं चोहीकडे.

नील नभावर कोमल किरणी
दिशा गुफिती मजुळ गाणीं
तारकमाला निळया जाभळया पदराखाली दडे.

अरुण—उषेचे मीलन झाले
रम्य रगही भवती भरले
गालावरची अश्रुमाळ अन् पानफुलावर पडे

हिरवें पिवळे कुरण कोवळे
पडले त्यावर मोति—पोवळें
काव्य सृष्टिचे गात अबरी विहगमाला उडे.

बाधुनि हृदयीं लतालताना
वरिवरि घेउनि मंजुळ ताना
वनराईच्या पानफुलावर वात नाचतो गडे.

कळया फुलाना भ्रमर भेटला
प्रेमाश्रूचा पूर लोटला
हृदयी घुमते जिवाशिवाचे गीत, अमगल दडें.

आशा

ओसाडीतिलही लतेवर सदा येतात पुष्पे नवीं,
आशेची हृदयी अशीच फुटते रात्रंदिनी पालवी.
ग्रीष्माच्या प्रखरातपात सगळी जाती झडोनी फुले,
येता दिव्य वसंत, हासत पुन्हा सौंदर्य सारे फुले.
जो जो चित्त निराश होउन सरी दुःखाश्रुच्या वर्षती,
आशापाश वरीवरी दृढ जगी होती जिवाभोवती.

प्रीतीची समाधी

हृदयाच्या अगणात भावनाची ग हिरवळ
वाहे झरा झुळझूळ पावित्र्याचा.
स्मृतीच्या ग वेलीग्वाली असे समाध प्रीतिची
वरी झूल ही जीवाची– झाकीयली.
सुखाची न सरे सध्या प्रमादाचे सुके फूल
आयुष्याचा गोड काल हारवला.
काळया निळया ढगावरी फुले साडली जाइचीं
माळ तुला आसवाची वाहिली ग.
अविनाशाच्या साउलीत
सुखाची घे सदा नीज
जीवनाचा दिव्य साज
दग्ध झाला.

कवितेविषयीं –

मराठी काव्याला पुन्हा एकदा बहर आल्याच्या खुणा जिकडे तिकडे दिसू लागल्या आहेत आणि त्यातील प्रवृत्ति विविध व कित्येक वेळा तर दोन ध्रुवाइतक्या विरुद्ध टोंकाच्या वाटत असूनहि, त्यांच्यात दिलजमाई आहे ही नवलाची गोष्ट आहे भावकाव्याची एक विशिष्ट तऱ्हा कै. तांबे यानी सुरू केल्यानतर त्या तऱ्हेचें काव्य बरेंच निर्माण झालें रविकिरणमंडळावरहि याचे परिणाम निःसशय घडलेले आहेत. त्यातूनच भावात्म गीतगुंजनाची नवी माधुरी निर्माण झाली, परतु या भावगुंजनात बराचसा आडपडदा कायम राहिला होता कै. तांबे याच्या काव्यात शाहिरी किंवा उर्दू काव्यातील इष्काची झाक असूनहि, त्यात शालीन सयम असल्यामुळें, तेथें दिलखुलास आणि धीटस प्रणयोद्गारापेक्षा अप्रत्यक्ष व सूचक गूढगुजनाचाच आश्रय केलेला आढळतो. पुढेंहि हीच पद्धति प्राधान्यानें कायम टिकली, परतु कुसुमाग्रज–बोरकरांपासूनच्या पुढच्या कवीत मात्र या प्रेमपूजेनाला वेगळीच छटा प्राप्त झाली आहे प्रणयाच्या आविष्काराला वाङ्मयीन किंवा अन्य रूढ नीतीच्या किंवा संयमाच्या मर्यादा कृत्रिम वाटण्याइतक्या आड येत असत, त्या या कवींनी दूर सारल्या. तांबे, रविकिरणमंडळ, यांपासून स्फूर्ति मिळवून, त्याच्याच रचना–प्रबधाचा प्रामुख्यानें उपयोग करूनसुद्धा, ही मंडळी जुन्या अभिजात कालातील सूचक उत्तानतेकडे वळली किंवा लावणीकार–शाहिरांच्या धीटस श्रृंगार–दर्शनाचे अनुकरण करू लागली.

ताशीव आणि घडीव शद्वांच्या साचेबंद रचना जाऊन त्या जागी सरळ, सोप्या पण अर्थव्यजक अशा लौकिक शद्वाना त्याचें स्वाभाविक स्थान परत मिळालें. श्री बोरकरासारखे कवि तर शद्वाच्या अनुपम कसरती करूनहि प्रेमभावनेची व सौंदर्यनिष्ठेची अभिव्यक्ति प्रभावीपणानें करून दाखवूं लागले श्री. रेगे यानी सस्कृत साहित्यशास्त्रालाहि (आणि शास्त्र्यानाहि) क्षणभर दिडमूढ करतील अशा सूक्ष्मातिसूक्ष्म व्यजना, शृंगाराची ऐंद्रिय सवेदनात्मक (Sensuous) अभिव्यक्ति करताना आपल्या अनेक काव्यात प्रकट केल्या या काव्यातील भावना सौंदर्योप-भोगाची स्पष्ट असते, पण ती अतिशय सौंदर्यक्षम अशा शद्वसहतीनें सूचित केली जाते. श्री. पोवळे याच्यासारखा कवि तर यापुढें जाऊन लालस प्रणयासक्तीची चित्रें उघड उघड उत्तानपणें आणि उन्मत्तपणें काढण्यास बिचकत नाही. पण या काव्याबरोबरच श्री. माडगुळकर–बढे याची सरस–मधुर असूनहि भावोत्कट अशी कवितासुद्धा लिहिली जात आहे. या दोघा कवीची शक्ति तर अजब आहे. साध्या पण वेचक शद्वांतहि केवढें अर्थव्यजक सामर्थ्य भरलेलें असतें ते त्यानी आपल्या अनेक काव्यात व्यक्त केलें आहे आजचे अनेक नवोदित कवि या धर्तीची काव्यनिर्मिति करीत आहेत श्री शकर रामाणी किंवा श्री. मंगेश पाडगावकर यासारख्या तरुण कवीच्या कृतीत ही शक्ति उत्तम प्रगट होऊं लागलेली आहे आणि या सर्व भावकाव्यात्म कविता आणि नवप्रतिमानी व्यक्त होणारी तथाकथित "नवकविता" हि सारखी वाढत आहे असा हा कवितेचा बहर विविध आणि रुचिर आहे.

शाहिरांचा दिलखुलास प्रणय

श्री. बी. रघुनाथ यांची काव्यें वाचल्यावर मला वरील भोगलालस आणि दिलखुलास शाहिरी कवितेची आठवण झाली योगायोगानें मी शाहिरी लावणीप्रकाराचें अध्ययन याच सुमारास करीत असल्यामुळें

त्यांच्या कवितेंतील "साजऽण माडिचा चढे जिना" सारख्या ओळींनी मला लावण्यातील कित्येक भोगातुर उद्‌गाराची सार्थता पटवली. बी रघुनाथ यानी अर्थातच, लावणीकाराचे शब्दश: अनुकरण केलें आहे अ े काही म्हणण्याचा माझा आशय नाही पण लावणीकाराच्या काळीं साध्या मराठी शब्दाना जी शृगारसूचक अर्थघनता होती ती तशाच तऱ्हेच्या वातावरणात या कवितातहि मला आढळली. मी त्याच्या कवितांचा हा एक विशेप समजतो त्या कवितातील अर्थव्यजकता श्री रेगे याच्या काव्याइतकी नवनवोन्मेषशाली नाही तशीच ती श्री. पोवळे याच्या काव्याइतकी उत्तानोत्कटहि नाहीं परतु ती पुरेशी सूचक आणि साजेशी उत्कट आहे म्हणजे या कवितातील प्रणयदृष्टि सयत असूनहि सूचक आहे आणि गाढहि आहे. कवि हा सौंदर्यपूजक स्वभावत:च असतो पण बी रघुनाथ याच्या कवितातील अभिव्यक्ति 'रूपलुब्धाच्या आठवणी' नी भरलेली आहे ते प्रणय किंवा प्रेमाच्यासाठीं 'रग' शब्द खास सार्थपणें वापरतात त्या काव्यातील नायिका "रगरंजना" आहे, "रग–रमा" आहे प्रेयसीला साधाच व्यावहारिक प्रश्न प्रेमिक विचारतो, "रगरजने, तुझ्या साडिला देऊ कोणता रग ?" परतु या साडीच्या स्थूल रगाआड एक सबध सृष्टि उभी आहे आणि ती अत:सवेदनात्मक आहे म्हणूनच कवि त्या "रगरंजने" ला म्हणतो : "अतरागिच्या रंगसगातिंत राहुत, सजणी, दग" अशी ही लालस, आतुर रतिरगाची सृष्टि आहे "दर्पणा" ला उद्देशून लिहिलेल्या काव्यातहि अशीच मृदु–मादक भोगलालसा आहे. या काव्यातील शब्दयोजना उघडउघड लावणीची स्मृति घडविणारी आहे. त्यात लावणीतील रग आहे, "चवणा" सारखे शब्द लावणीतील साहचर्यानी अर्थव्यजक बनलेले आहेत, 'असभ्य साऱ्या तुझिया लीला' यानी ध्वनित केलेला शृगार तेथें आहे पण पुढच्या "उन्हात बसली न्हात" या कवितेंतील शब्दचित्र याहूनहि नटिस आणि धीटस साधलें

आहे. आडगांवांतील तें दृश्य आहे उघडया आडोशांत नवतीची नार उन्हांत न्हात बसली, तिचें हें शद्बचित्र आहे तिच्या शरीरावर फक्त "जलवेष" आहे (केवढा सूचक व व्यंजक हा शद्ब!) घराची तिरपी सावली तें मनोरम चित्र पाहण्यासाठी जणु वाकली आहे बाजूला "बारामासी" आणि शेवती फुलल्या आहेत कोंग्याचा एक थवा या 'राणी' चें 'मंगल न्हाणे' गात बसला आहे.

"पलिकडच्या पाहते मळ्यांतुन
आम्रराइ क्षण मान उचवुन
बिंब वसताचे का झळके
दिवसाच्या आयन्यात!"

असें हे उत्कट पण सयत असें लोभसवाणे शद्बचित्र आहे "झाली सध्याकाळ" या कवितेंतील शद्बचित्रसुद्धा काहींसें असेच आहे तेथेंहि शद्बयोजना अशीच 'रग' सूचक आहे, मोहक अनुप्रासाचा वापर आहे. "रात रमा गुफिते सुरगी सांध्य घनांची माळ" अशासारख्या चरणांत कवि शद्बाच्या मोहकतेंत नव्हे तर मोहांत गुरफटलेला दिसला तरी पुढें "नवतिचा अचळ सफळ रसाळ" किंवा "आठवितो पाथस्थ गवाक्षांतले वदन घोसाळ" वगैरे चरणांत शब्दचित्राचें सामर्थ्य मात्र प्रकट होतें.

सुंदर शब्दशिल्प

या आणि इतर काहीं कवितात दृष्टीच्या सवेदनेला आवाहन आहे. कोणत्याहि माध्यमातून प्रकट होणारी निर्मिति प्रथम दृष्टीलाच संवेदित करीत असते दृश्यात्मक सवेदना सापेक्षतः स्थूल म्हणूनच सर्वसाधारण असते पण या कवीला केवळ दोन सीमाची (tow demensions) रग-कलाच फक्त सूचित करावयाची नाही, त्याला तीन सीमांनीं

three dimensions नीं अंकित अशी शिल्प किंवा मूर्तिकला ध्वनित करावयाची आहे आणि त्यातहि मंथर गतीची छटा उमटवावयाची आहे. असा प्रयत्न "नेस नवी साडी" या कवितेंत आहे प्रसंग पुन्हा अगदी घरगुती आणि ठराविक वाटण्यासारखा आहे. प्रियकर प्रेयसीला नवी साडी नेसावयास सांगतो आहे. परंतु या प्रसंगी नायकाची दृष्टि मात्र शृंगारलालस नाही, ती उत्कटपणे सौंदर्यसाधक आहे. प्रमाणबद्ध शरीरावर सुडौल वसन परिधान केलेल्या रूपसीचें हृद्य वर्णन करून कवि पुढें म्हणतो

"कुतुकें शेजारिणिची
रंगांची शोभेची,
लचक लरा झाकुनि क्षण
प्रौढ ही उफाडी.
मंदिरिंच्या मूर्तींनो,
सुभग सुखद पूर्तींनो,
घ्या तुमचे बघुनि रूप
आणि अंगमोडि.

अशी ही रंगरमा प्रतिशिल्पमूर्ति आहे. शब्दांच्या या सामर्थ्यासाठीं तरी ही कविता वाचनीय वाटते.

मोहक सूचकता

पण स्पर्शाची सूक्ष्म संवेदनाहि या कवीने फारच मोहकपणें सूचित केलेली आहे. "रात्र संपली" या कवितेंत ही गोष्ट नजरेस पडते. त्यांत "स्पर्शाकुल शिणलेल्या सोनसळीची झळई" "अरुवार अरुण" उगवण्याच्या सुमारास झगमगू लागलेली दिसते पण या विशेषाचे अस्फुट व हृदयंगम सूचन 'लहर' नावाच्या कवितेंत झालेले आहे. अतिशय मोहक अशा शब्दांचें रेशीम किंवा मखमलच आपण हातात धरल्यासारखें ती कविता वाचतांना वाटतें.

" लहर बहरली ग ऽ
रति नयनांतुन समागमाची
धुंदिल धून लहरली ग ऽ!"

या 'रग-रमे'च्या गाली-गात्री 'नवीच मुसमुस' 'लहडली नि मोहरली' आहे, ती मानिनी 'स्वयतरगी अगोपाग डवरली' आहे आणि हें सर्व वाचीत असता वाचकाच्या मनातूनहि एक मधुर कपनाची लहर झणझणत जाते.

अशा या प्रणयरंगाच्या हळुवार आणि धीटस कवितांत आणखी एका कवितेचा उल्लेख करावयाचा आहे. तिच्यातील वातावरण उघडउघड भोगलालस आहे. तेथें शृगाराचा भूलभुलैया आहे, लावणीच्या लकबींतील विरोधाभासात्मक चमत्कृति आहे. 'कशाला मुखीं पुन्हां तांबूल!' या नावाची ती कविता आहे.

" कशाला मुखी पुन्हां ताबूल ?
गुलाब शोधित झुरुनि मेले
कांट्यावर बुलबूल !
पदर सरळ तरि भाग वाकडा
चार जणींचा तसा न मुखडा
खडा न टाकिल कोण बघुनि ती
हूल तशी चाहूल ?
सरळ सोवळ्या शुकसनकाना
पापणिचा पडताच उखाणा
उकलूं जाता होतिल गुतुनि
ते आकुल व्याकूळ !"

अशी ही रतिलेखनपटु कामिनी आहे, पण

" विषें विविध पचवूनहि उरशी
मोहक हंसरे फूल !"

अशा प्रकारचें सत्य सहानुभूत रसिकाला मनोमन पटलेलें आहे.

हंसरें फूल

बी रघुनाथ यांच्या एकंदर रंगरंजित कवितांबद्दलहि असेंच म्हणावेसें वाटतें की, त्यात कित्येक ठिकाणी शाब्दिकता, अनिर्बंधता असूनहि ती कवितासृष्टि 'हसरें फूल' राहिली आहे हें विशेष होय! नाहीं तर आसक्तीच्या आणि भोगलालसतेच्या उत्कटतेचीं काव्यें गावयास जातां जाता, विकलगात्र छायामयी गणिकाप्रमाणे तेथें केवळ कामुकतेचीं असुंदर वर्णनें मात्र हातीं येण्याची परिस्थिति कशी येते, ते मराठी काव्याच्या प्रांतातहि आपणास सहज दिसून येईल बी. रघुनाथ यांनीं हा धोका यशस्वीपणें टाळला आहे व म्हणूनच 'आली रे नगर भवानी,' 'दुर्मुखली,' 'मुलीस आला राग' 'अरे त्या आंधळीस कुणिं सागा' वगैरे कवितांतहि बी रघुनाथाची सूचक शैली आढळून येते. विशेषतः 'दुर्मुखली' मधील 'नवी थरारी' 'नवी उभारी' किंवा 'उदास कुस्कर' यासारखे अर्थसूचक नादाचे (onomatopoeic) शब्दप्रयोग किंवा 'मुलीस आला राग' मधील 'गोड विषाचा नाग' यासारखे विरोधाभासात्मक प्रयोग चांगले परिणामकारक झाले आहेत.

* * *

दृढतर आत्मविश्वास

ही प्रेमगीतांची बाजू सोडून दुसरीकडे वळलों तरी तेथेंहि मला चांगल्या काव्याना बहार आलेला दिसतो. प्रमाणांत तो कमी आहे एवढें खरेंच, पण तोहि चागला भरघोस आहे "रे ओल्या काष्ठा,' 'हा ऋतु निराळा', 'वर्ष नवें', 'पथदीप,' यात गंभीर आशय आढळतो, उत्तम वातावरण–निर्मितीची शक्ति प्रत्ययास येते. 'रस्ता नागर झाला'' 'मुद्रिका', किंवा 'राव' यासारख्या कवितांत उपरोधहि आहे; पण मला तो विशेष हृदयंगम वाटला नाहीं.

या प्रणयेतर कवितातील एका सुंदर कवितेवरूनच कवीनें या संग्रहाला शीर्षक दिलेलें आहे. कवीच्या वैयक्तिक जीवनातील घटनेची येथे अस्फुट स्मृति उमटलेली आहे. इतर सर्वांप्रमाणेंच हेसुद्धा मानवीच असतात आणि इतर सर्व क्षेत्राप्रमाणेच काव्याच्या क्षेत्रातहि वैकल्याचा आणि नैराश्याचा पगडा व्यक्तिमनावर बसतो. कदाचित् अंतस्थ विफलतेच्या, काव्यक्षेत्रीय 'मरणा' च्या, अस्फुट जाणिवेनें कविमन प्रकाश गमावून बसून अंधारात चाचपडत असावें, पण अशा मनाला केव्हा 'घन तमीं राज्य' करणाऱ्या शुक्राच्या दर्शनानें पुन्हा स्फूर्ति प्राप्त होते, केव्हां हेमन्त शिशिराच्या अंती फुरारणाऱ्या वसंताच्या जाणिवेनें पुन्हा सजीवन मिळते, कधी अंधाराच्या पडद्याआडून अवतीर्ण होणाऱ्या उषेच्या दर्शनाने पुन्हा सौंदर्यसाक्षात्कार होतो. या कवीला 'पुन्हा नभाच्या लाल कडा' दिसू लागल्या आणि काव्य–जीवनातील हरपलेले श्रेय त्याला पुन्हा गवसलें हा अनुभव व्यक्त करणारी कविता या संग्रहातील एक उत्कृष्ट कविता आहे कवीच्या मनात दारुण 'उदासीनता' होती पण त्यानें 'नवतृष्णा फुलवून' 'तमःसिंधूचा तळ उपडा' करून टाकला आहे 'असफलतेच्या वेदना' खलून त्यानें कळया फुलाना देऊन टाकल्या आहेत, तेथें 'दवात' आता 'नवता' पुनःपुन्हा हासत आपला 'मुखडा' पाहील असा त्याला विश्वास वाटत आहे, म्हणून तो आत्मविश्वासपूर्वक म्हणतो आहे:

" ये भवितव्या, रूप इथुनि ने !
तुझें हांसु हे माझे गाणें !
अमर माझिया मी मरणानें !
नको आता ग बसूंस जुळवित
स्वप्नातील तुकडा–तुकडा ! "

अशा या आत्मविश्वासाच्या पोटींच याहून महत्तर सृजनात्मक निर्मितीची शक्ति आहे. या एकंदर काव्यात आढळणारा विविधतेचा

अभाव रचनेचा तोच-तो-पणा, शब्दाचा मोह वगैरे, कमीअधिक प्रमाणात दिसणारे दोष जाऊन प्रणयालाच व्यापक मानवता साथ देऊ लागेल, रचना अधिकाधिक सधन होईल, आशय-विषयातील वैविध्य व वैचित्र्य वाढेल, अशी खात्री यामुळेंच आपल्याला वाटते हा दुर्दम्य आशावादच खऱ्या काव्याला व खऱ्या जीवनाला विकसित करीत असतो. या कवीच्या बाबतीतहि तो तसाच निर्माणक्षम ठरेल असा विश्वास मला वाटत आहे

डॉ. ना. ग जोशी एम्. ए. पीएच्. डी

बी. रघुनाथ

व्यक्ति-परिचय

कै. बी. रघुनाथाचा परिचय करून देतांना मला एकाएकी एकलव्याचें चरित्र आठवलें द्रोणाचार्य कौरवपाडवांचे धनुर्विद्याप्राध्यापक म्हणून नियुक्त झाले, तेव्हा त्याच्या धनुर्विद्यापाटवाची कीर्ति ऐकून व्याधपुत्र एकलव्य शिष्यत्व स्वीकारण्यास आला, तथापि धनुर्विद्या प्राप्त करून घेण्याची एकलव्याची निष्ठा एवढी दृढ होती की त्यानें द्रोणाचार्यांची मृण्मय मूर्ति केली, आणि तिच्या मार्गदर्शित्वाखाली धनुर्विद्येत अशी पारंगतता प्राप्त केली कीं एका प्रसंगी स्वतः द्रोणाचार्य चपापले. पात्रता आणि प्राविण्य मिळविण्याचे विधियुक्त मार्ग अगम्य झाले तरी स्वावलंबन आणि निदिध्यास याच्या योगें या जगांत अप्राप्य असे काही नाही, या सिद्धांताचें मूर्तिमंत रूप म्हणजे एकलव्याचें चरित्र आहे. ज्ञानमंदिराच्या गर्भगृहात प्रवेश मिळविण्यासाठीं महाविद्यालयाच्या ज्या कक्षा ओलांडाव्या लागतात त्या ओलांडण्याइतकी अनुकूलता आणि निश्चितता नसल्यामुळें बी. रघुनाथांना जो चटका बसला त्याचा दाह त्यानीं परिश्रमपूर्वक वाचन चिन्तन आणि अवलोकन यांनीं शान्त केला. अधिकृत पदवीधराना हेवा वाटावा एवढी साहित्यिक प्रतिष्ठा आणि कलानैपुण्य त्यांनीं संपादन केलीं.

महाराष्ट्रपरिचय नावाचा हजार पानांचा एक भक्कम ग्रंथ पुण्याहून प्रसिद्ध झाला आहे. त्यांत महाराष्ट्रविभवाचे शिल्पकार नांवाचें एक

६० पानाचें सदर दिलें आहे या भागांत वेगवेगळया काळांत वेगवेगळया क्षेत्रात आणि महाराष्ट्राच्या भिन्नभिन्न विभागात आपआपल्या कर्तबगारीचा कायमचा ठसा उमटविणाऱ्या व्यक्तींची लघुचरित्रें आहेत त्यात बी रघुनाथाच्या चरित्राची गणना झाली आहे.

बी रघुनाथ नाव धारण करण्यापूर्वी ते फुलारी होते आणि त्याहि पूर्वी भगवान रघुनाथ कुलकर्णी होते भगवान रघुनाथाच्या शालेय जीवनाचें अधिकृत असे जे टिपण आहे त्यात त्याचा जन्म ९ मेहेर सन १३२२ फसली असा दिला आहे ही तरीख शुक्रवार १५ ऑगस्ट १९१३ अशी आहे. भगवानरावाचा जन्म झाला त्या दिवसाला एका कुलकर्ण्याच्या महाराष्ट्रीय कुटुंबात पुत्रप्राप्तीचा आनंद झाला यापेक्षा जास्त महत्त्व नव्हतें कित्येक गोष्टी जेव्हा घडतात त्यावेळी त्या इतक्या सामान्य वाटतात की कोणाच्याहि लक्षात भरत नहीत,पण हा मानवी बुद्धीचा दुबळेपणा आहे. निसर्गाच्या नियमबद्ध व्यवहाराला यामुळें बाधा येत नाही १५ ऑगस्ट या दिवसाला आज प्रचंड जागतिक महत्त्व आलें हें सांगण्याची आवश्यकता नाही.

भगवानरावाचें घराणे परभणी जिल्हयातील सातवण्याचे वडील रघुनाथराव त्या काळच्या व्यावहारिक चौकटीत बसणारे पण बुद्धिमान गृहस्थ होते भगवानरावाच्या बुद्धीची विच्छेदक प्रखरता त्याना वडिलाकडून मिळाली तर त्याच्या साऱ्या कोमल कमनीय भावनाराशीचें लेण त्याना त्याच्या विद्यमान मातुःश्रीकडून मिळाले असावें, असे दिसतें. महाराष्ट्रातल्या कुलकर्ण्याची घराणी वंशशास्त्राच्या दृष्टीनें मोठी अभ्यसनीय आहेत बुद्धीचा उपयोग सत्कारणी होवो की अन्यथा होवो. पण बुद्धि तत्त्वाची भरपूर पैदास मात्र या घराण्यातून झाली आहे.

दोन तपांपासून माझी त्यांची ओळख होती या कालात जेव्हा म्हणून त्याच्याशीं बोलण्याचा प्रसंग आला, पांच मिनिटापासून पाच

तासांचा अवधि व्यापणारे भाषण किंवा संवाद झाले, एका चार ओळीच्या कार्डापासून कादंबरी किंवा निबंधसंग्रह वाचण्याइतपत त्याच्या व्यक्तित्वाचा प्रकाश पाहिला प्रत्येक वेळी त्याचें वैशिष्ट्य काय अंदाजलें तर त्याची तीव्र प्रज्ञा असेंच सांगावें लागेल त्याच्या भावनांची आणि हृदयाची घडण सहानुभाव, सौंदर्यप्रीति, सौजन्य, सौष्ठव यांनीं बनली होती नीटनेटकेपणा, कष्टाळुपणा इतरांसाठी खस्ता खाणे ही त्याच्या स्वभावाची वैशिष्ट्यें त्यांनी मातुश्रीकडून स्वीकारली होती आणि शेवटच्या क्षणापर्यंत हेंच त्यांचे व्यक्तिविशेष तिच्याच मार्गदर्शनाखाली फोफावले होते.

माझ्याजवळच्या शालेय टिपणात ९ सप्टेंबर १९२२ या दिवशी ते विवेकवर्धिनी या पाठशाळेंत चवथ्या इयत्तेत दाखल झाले असा उल्लेख आहे वडिलांच्या मृत्यूनंतर हैद्राबादेस एका नातेवाइकांकडे ते राहण्यास आले गवळीगुडाचमन या भागात ते राहात असत ते फोर्थ फॉर्म म्हणजे सध्याच्या आठव्या इयत्तेंत दाखल झाले. पुढील तीन वर्षांच्या मार्कांची नोंद या टिपणवहीत आहे वरती आदर्शांची नयनरम्य शिखरें आणि तळघरात खर्डेघाशीसारखा रसहीन घोपटमार्गावर रखडणारा जीवनक्रम अशा शिक्षकाच्या परीक्षेतून निर्माण तरी काय व्हावयाचं ? इंग्रजीमध्यें त्यांना एकदां शेकडा ३६ व मराठीमध्यें शालान्त परीक्षेंत ६० असा गौरवास्पद उल्लेख आहे. दलितांच्या हृदयाचें सूक्ष्मतम स्पंदन हळुवारपणानें हेरणारा भगवान शालेय गणितात मात्र कच्चा होता २५ मार्कांच्यावर कांही त्याला सरकतां आलें नाही कोणाच्याहि स्थूल दृष्टीला चटकन दिसणारें भगवानरावाचें अक्षर मात्र मराठीत very fair पासून good आणि इंग्रजी अक्षर fair पासून very fair हे शेरे घेण्याइतपत प्रगत झाले होतें त्यांचे अक्षर पुढें पुढें तर फारच नितान्त रमणीय बनलें. सुवर्णमोहरांचा स्राव करणाऱ्या

टकसाळीच्या यंत्राप्रमाणें सरासर सुडौल अक्षरांच्या ओळीच्या ओळी लिहिलेले किती तरी कागद आहेत गंभीर अर्थाचें बावनकशी सोनें आणि त्यात राजमुद्रेचा दरारा आहे! परभणी शब्द माथ्यावर लिहिताना विशाल उदराचा 'प' काढून त्याच्या वर्तुळ रेषेंत ऐटीत 'रभणी' अक्षरें बसवलेलीं कितीतरी पत्रें माझ्या संग्रहात आहेत.

सहाध्यायात अबोल पण समजुतदार, मानी आणि निःस्वार्थी इतरांच्या आचरणातील दोष व विसंगती जाणणारा पण खवचटपणानें कधींच दंश न करणारा मित्र अशी त्याचीं लक्षणे होती. शक्तीच्या ऐवजीं युक्ति व चपळता उपयोगी पडेल अशा हुतुतुच्या खेळांत ते उत्तम खेळाडू म्हणून ठरत. पण व याचा बारा ते सोळा वर्षांचा काल सुखात आणि निश्चिततेंत गेला नाही खाण्यापिण्याची आबाळ झाली सुखात वाढलेल्या माणसाचा भरदार गोलाकार त्याच्या शरीरानें कधीच धारण केला नाही. कवितांचे पाठान्तर चांगलें होतें वृत्तें, यमकें त्यांची लयबद्धता नादमाधुर्य आणि ध्वनि यांचा आस्वाद चाखण्याची रसिकता होती त्यानी एकदा इतिहास भूगोलाची उत्तरपत्रिका ओव्यातच लिहिली होती असें त्याच्या एका अध्यापकानें व माझ्या सहकाऱ्यानें मला सांगितलें आहे. इ. स. १९३० साली, भगवानराव मॅट्रिकच्या वर्गात होते, आणि मी त्याच्या वर्गाचा इंग्रजी विषय शिकवणारा व वर्गशिक्षक होतो, शालेय पुस्तकाव्यतिरिक्त त्याचें वाचन फार विस्तृत होतें. जें जें हातात येईल तें वाचायचें परंतु श्रमांची काटकसर करायची. उत्तम व शाश्वत मूल्यवान कोणतें हें अंदाजण्याची त्याची शक्ति लवकरच प्रखर बनली तेव्हां पासूनच ते बालकवि, विनायक केशवसुत, टिळक, गोविंदाग्रज, फडके, खांडेकर माडखोलकर, वामन मल्हार यांच्या साहित्यावर लुब्ध झाले होते. मराठी नियतकालिकेंही बारकाईनें न्याहाळीत.

१९३० सालींच कै न्यायमूर्ति केशवराव कोरटकर यांनीं मराठवाड्यांतील साहित्य निर्मितीला चालना मिळावी म्हणून राजहंस मासिक सुरू केलें. मी राजहंसाचा संपादक बनवला गेलों मी लेखन साहाय्य करू शकणाऱ्या मित्रांची नावें अदाजिलीं. त्या वेळीं भगवानरावांच्या सुवर्णमय तेजस्वी अंतरंगाची मला पारख करता आली, हें मी माझें सद्भाग्य समजतों मी एकदां त्याना मधल्या सुट्टींत गाठून म्हटलें, "राजहंसाची संपादकीय जबाबदारी मजकडे आहे. तुम्ही सुंदर कविता लिहिता हें मला माहिती आहे तुमच्या कविता द्या ना आमच्या राजहंसासाठीं" त्याच्यात व माझ्यात विश्रब्ध स्नेह उत्पन्न झाला तेव्हां ते म्हणत, "त्या दिवशीं मला जेवढा आनंद झाला तेवढा क्वचित्च मला पुनः केव्हा झाला असेल." इ स. १९३० मे राजहंसाचा पहिला अंक निघाला फुलारी या नावाखाली भगवानरावाच्या कविता मी संपादक होतों तोंपर्यंत प्रत्येक अंकात प्रसिद्ध झाल्या

१९३२ पासून ते परभणी येथे लोककर्म खात्यात हंगामी कारकून म्हणून काम करू लागले; आणि याच खात्यात कौटुंबिक निर्वाहासाठी झिजून ७ सप्टेंबर १९५३ रोजीं कार्यालयात कामाच्या टेबलावरच शाश्वत शांतींत विलीन झालें. या एकेवीस वर्षांच्या कालांत त्यानी जगात जें जें पाहिलें, ऐकलें आस्वादलें व उपभोगलें, "संस्काराचे पराग आणि सज्ञाच्या फुलपाखरानी खूप मनभरणी केली", ज्याचें चिन्तन केलें, ज्या वाछनीय गोष्टींबद्दल त्यांचें अन्तःकरण अतृप्त राहिलें त्या सर्वांचें त्याच्या व्यक्तित्वाच्या मुशींत वेळोवेळी तयार झालेलें रसायन त्याच्या तेरा चवदा पुस्तकांच्या रूपानें सरस्वतीच्या जामदारखान्यात उपलब्ध आहे. आडगावचे चौधरी, पुनः नभाच्या लाल कडा आणि आकाश हीं त्यांचीं पुस्तकें त्याच्या देहान्तानंतर जनमानसमंदिरांत बागडण्यासाठीं जन्माला येत आहेत.

परभणीचा त्यांचा जीवनकाल आणि क्रम याचा विचार केला म्हणजे कर्तबगारी, धैर्य, बुद्धिमत्ता, समजसपणा, निरलसता, समाधान इत्यादि गुणाचे अर्थ नव्या झळाळीनें मनश्चक्षूपुढें चमकू लागल्यासारखें वाटतात. परभणीसारख्या मराठवाडयातील जिल्हयाच्या केन्द्री मॅट्रिकची परीक्षा पास असलेल्या एका कारकुनाला महाराष्ट्राच्या विभवाचा शिल्पकार बनण्याची काय अनुकूलता होती? उच्च शिक्षण प्राप्त झालें नाहीं, उत्तम पुस्तकाचें ग्रथालय नाही, विद्वानाची सगति नाही, सभासमेलने नाहींत, उत्तम चित्रपट आणि नाटकें नहीत, कुटुबाच्या प्राथमिक गरजा भागविण्याइतकेहि वेतन नाही, माजोरी अधिकाऱ्याच्या लहरीप्रमाणें खर्डेघाशी करण्याची नोकरी करून एखाद्या माणसाला काहींच करता आलें नसतें तर आपण त्याला दोष न देता हें स्वाभाविकच झालें असें म्हटलें असतें स्वतः भगवानरावानीं २४ मार्च १९५१ च्या एका पत्रात म्हटलें आहे, "छागल नावाचा माझा एक कथासग्रह प्रसिद्ध होतो आहे जुन्याच एक वेळ प्रसिद्धि मिळालेल्या कथा आहेत. कवितासग्रहाला मात्र प्रकाशक मिळेना प्रस्तावनेसह सर्व कागद तसेच पडून आहेत नवे लिहावयाला कल्पना खूप सुचल्या आहेत. पण मूड लागत नाही आणि लिहिणें होत नाही. आणखी काहीं दिवस जातील आणि चार समारकरू माणसा ारखें जीवन जात राहील अस वाटत" परभणींत त्यानीं सगति निर्माण केली ती पत्रव्यवहारानें त्याच्याजवळील पत्रसग्रहात वि स खाडेकर, ना सी. फडके, कवि यशवन्त, ग. त्र्यं माडखोलकर, ना ग जोशी, अनत काणेकर, पु भा भावे, वा ना देशपाडे, पु य देशपाडे, पडित यांच्या सगतीचा लाभ मिळाल्याचीं प्रमाणें आहेत. मराठींतल्या साऱ्या मासिकाच्या सपादकाशीं त्याचा पत्रव्यवहार होता प्रत्येक दिवाळी अंकासाठी कित्येक मासिकाची त्याना काहीं तरी पाठविण्याची आग्रहाचीं पत्रें असत. मराठवाडयातल्या वा. रा. कान्त, हर्सूलकर, प्राध्यापक कहाळेकर,

प्रा भगवन्तराव देशमुख, कवि यशवन्त कानिटकर, श्री. सेतुमाधवराव पगडी व वा दा गाडगीळ यांच्याशीं त्याचा पत्रव्यवहार होता एक वेळच्या कला मासिकाचे एफ् बाबूराव, आगशीकर व सुषमेचे सपादक कुडलराय मेहेकर या दोघाचा व भगवानरावाचा मोठा जिव्हाळा होता. आगशीकरानी मराठी शारदेच्या हाकला पहिली 'ओ' देण्याचें श्रेय भगवानरावाकडून मिळवलें, गाजलेल्या व्यवहारिक जीवनानें अस्ताला गेलेला त्याच्या व्यक्तित्त्वाचा प्रकाश 'पुनः नभाच्या लाल कडा' दाखवीत आहे तोंच हा सरस्वतीचा हा एकनिष्ठ सेवक कोठें लपला आहे हें शोधणाऱ्या आशेला कुडलराय आकाश दाखवणार आहेत

आर्थिक अननुकूलतेचा विषय तर न सागताहि कळण्यासारखा आहे ज्या युद्धकाळात आणि नतरहि चागली ज्वारी 'रुपयास' तीन शेर मिळत नव्हती त्यावेळीं स्टीफन झ्वाइगचें इग्रजी आत्मचरित्र अठरा रुपयाची व्ही. पी सोडवून भगवानरावानी आत्मसात केलें या त्याच्या बौद्धिक गरजा आणि व्यावहारिक स्थिति किती केविलवाणी होती याची जाणीव त्याच्याच एका पत्रानें करून देतों. भगवानरावाचें २४ डिसेंबर १९३६ चें एक पत्र त्याच्या सग्रहात मला आढळले. आपल्या खात्याच्या वरिष्ठाला त्यानी तें लिहिले होतें वरिष्ठ रजा घेऊन मद्रास, बेंगलूर, मैसूर उटकमड असे प्रवासास निघाले होते प्रवासक्रमाच्या अनुरोधाने बेंगलोरच्या पत्त्यावर त्यानी ते पाठवलें नामांकित (Addressee) गृहस्थ येथें नाहींत सबब परत म्हणून याच्याकडेच आलें या पत्रात वास्तवतेच्या निराळ्या पोपाखात भगवान आपणाला दृष्टीस पडतील. त्यातला काही भागच येथें उध्दृत करतो. "आपणास पत्र लिहिताना माझ्या मनाचा विलक्षण गोंधळ उडाला आहे. एक तर प्रथमच मी आपणास लिहीत आहे आणि दुसरे अशा रीतीनें पत्र लिहिण्याचा अधिकारहि मला नाहीं. या हास्यास्पद धाष्टर्याबद्दल मला क्षमा करावी. मी अद्याप आपल्या ऑफिसमध्यें टेंपररी मिस्त्री म्हणूनच काम करीत

आहे. गेल्या महिन्यात वीस रुपयांवरच आमची बोळवण केली गेली, हें आपणास समजलें असेलच या महिन्यांत तर म्हणे, त्यातहि कपात होण्याचा रंग आहे. अशी वार्ता ऑफिसमध्यें उठून किंचित् मनाचा उरलेला उत्साह देखील नष्ट होत आला आहे. आपल्या आगमनानंतर बरेच समाधानकारक वातावरण निर्माण होईल, असें वाटतें. येथें आपण आल्यावर मी पर्मनंट पोस्टकरिता ॲप्लिकेशन दिला आहे. त्याचा पुन: एकदा विचार करावा आपण रजेवर जाण्यापूर्वीच मी धडपड करून एक प्रोबेशनर्सचें स्टेटमेंट तयार करवून सहीसाठीं पाठविलें होते पण तें तसेंच राहिले...आपण निघालात त्यावेळी पुन फाईल घेऊन येणार होतों पण तेवढे धैर्य झालें नाहीं...आपण इकडे आल्यावर त्याकडे विशेष लक्ष पुरविण्याची दया करावी प्रामाणिक विनंती खेरीज पत्र लिहिण्याचा माझा दुसरा कोणताहि हेतू नाहीं जें प्रत्यक्ष भेटींत मला सांगता येणें शक्य झालें नाहीं तें या पत्रीं निवेदन केले आहे या अनाहूतपणा बद्दल एकदां क्षमा मागतो...उत्तरासाठीं स्टॅम्पस पाठवतो. आपलें उत्तर म्हणजे अपूर्व योगच वाटेल. एक उत्तराची आशा आणि अपेक्षा करायला काय हरकत आहे मग?"

१९३६ साली त्यांची 'ओ' प्रसिद्ध झाली आणि त्याना साहित्यिक स्थैर्य आलें मासिकाच्या संपादकाशीं त्याच्या ओळखी झाल्या मासिकाच्या संपादकावर वजन पाडण्याची हातोटी फार सफाइदारपणानें त्याना साधली होती एखाद्या सुविनीत सुविद्य सुंदरीनें माझ्या कॉलेजपर्यंत मला पोंचवा अशी एखाद्या स्वयप्रेरिकागामी सुसंस्कृत तरुणाला विनंती केली तर ती जशी अव्हेरिली जाणार नाहीं त्याचप्रमाणें सुदर अक्षरांत व्यक्त झालेली, मधुर अर्थानें थबथबलेली, एखादी चारुचरणी कविता एक लयबद्ध पत्राबरोबर पाठविली की तिचा हामखास स्वीकार व्हावयाचाच असा त्यानीं आपल्या मनाशीं निर्णय केला होता. पोलिस ॲक्शन होईपर्यंत पारतंत्र्यानें पिचलेल्या समाजाचीं आर्त आक्रंदनें त्यांच्या

जिव्हारी घाव घालीत. १९४६ साली भगवानरावांनी काय म्हटलें हातें तें पाहा. लढाई संपल्यावर तरी असें कोणतें प्रसन्न दृश्य दिसतें आहे ? अनीतीचे अशांतीचे नुसते खच पडले आहेत! काही घडण्या ऐवजी जिकडे तिकडे नुसता बिघाड दिसतो आहे. एकाचा अहंकार भडकला आणि वाटलें प्रलयानें आपले पाय रुतवले आतां! त्याच्या प्रतिकारासाठी कित्येक शक्ति उठल्या! हातात शस्त्र नसलेला, गुलामीच्या कवचात गुदमरून जात असलेला, मोठमोठ्या वैचारिक आदर्शांची उपासना करणारा, मनुष्यजातीचें हित व्हावें अशी सदिच्छा बाळगणारा माणूस त्या तशा हादरलेल्या व डळमळल्या भूमीवर भविष्याकडे दृष्टि लावून बसला तो अहंकारी जगाचा नायनाट होऊन नव मन काल्पित आणि मनःपूजित जग निर्माण होणार अशा विश्वासानें!' पण वस्तुतःझालें काय तर मानवतेच्या संरक्षणाची ज्यानी शपथ घेतली, तेच संहाराचे विश्वव्यापी कट रचताहेत! विनाशाच्या पद्धतशीर योजना आखताहेत. रक्ताचें संरक्षण रक्त पिऊन करायचं... एवढी माणस मारली गाव बेचिराख केली तरी जुने डाग निघण्याएवजी नवे कलंक चिरस्थाई झाल्याचं दिसतं आहे! ध्येयाची पटकुरं करायचीं, आदर्शांचे पायपोस करायचें एवढच आजच्या बळान साधलं आहे! आणि त्याला नतिकता आणण्यासाठीं सांघिक कार्यक्रम चालू आहेत!" वर्तमान कालच्या आन्तरराष्ट्रीय राजकारणाचें क्ष किरणाच्या साहाय्यानें सूक्ष्म अवलोकन करून महाराष्ट्रीयाना घडवलेलें हें दर्शन किती यथार्थआहे पहा! सप्टेंबर १९४८ नंतरच्या राजकीचा व्यवहार कसा होतो हेंहि त्यांनीं हेरलें "जनता लिंबेटाकळी" ही त्याची कथा त्या दृष्टीनें अतिशय लक्षणीय झाली आहे. समाजाच्या भवितव्याचा द्रष्टा असें म्हणवून घेण्याची त्यांची योग्यता होती हें या कथेवरून दिसतें. काल बदलला. चोहोंकडून कांहीं तरी भव्य आणि दिव्य घडणार आहे त्याची यांना जाणिव झालीच होती. त्यांचा धाकटा भाऊ शिकून मिळवता झाला. त्यामुळें

त्यांना कौटुंबिक स्थैर्यहि लाभलें होतें. पण त्यांची प्रकृति खालावली शारीरिक आणि मानसिक ओझ्यानीं विस्कटलेला आरोग्याचा मंडप तीं ओझीं सहन करीत पूर्वीसारखा बनणें फार कठीण असतें तीं ओझीं दूर करता येत नाहीत हाच तर त्या सकटाचा कठोर कावा असतो.

बी. रघुनाथाची समाजानें उपेक्षा केली असे म्हणणाराची काय अपेक्षा असते हें कळत नाहीं. १९३० सालीं फुलाऱ्याना कवि म्हणून प्रसिद्धि मिळाली १९३२ सालीं कलकत्त्याहून प्रसिद्ध झालेल्या बृहन्महाराष्ट्र वार्षिकात त्याचा कवि म्हणून असा उल्लेख आहे. "या कवीचें शद्ब-सौष्ठव आाणि भावनाकोमलत्व अतीव मधुर असतें" १९३६ सालीं त्याची 'ओ' प्रसिद्ध झाली तत्पूर्वीं आणि त्यानतर त्यांचे लघुनिबध कथा आणि कविता महाराष्ट्रातल्या सर्व प्रमुख ठिकाणी फडकल्या आणि चमचमल्या अखिल महाराष्ट्रलघुकथा स्पर्धेत त्याच्या कथा पहिल्या तीन क्रमाकांत आल्या त्याची पुढील पुस्तकें प्रसिद्ध झाली आहेत १ ओ २ साकी, ३ फकीराची काबळी, ४ छागल, ५ हिरवे गुलाब, ६ बाबू दडके, ७ उत्पात, ८ म्हणे लढाई सपली, ९ जगाला कळल पाहिजे, १० अलकेचा प्रवासी, ११ आलाप आणि विलाप, १२ आडगावचे चैाधरी, १३ पुनः नभाच्या लाल कडा, (प्रकाशित होत असलेलें) १४ आकाश (आगामी)

माझ्याजवळ भगवानरावाचें एच्. एस्. एल्. सी चें शालान्त जविनाचें रेकार्ड आहे त्यात त्याच्या (Permanent and unalterable) खुणा म्हणून कपाळावर जखमेचा एक काळसर वण आणि गळ्यावर डाव्या बाजूस एक तीळ अशा दिल्या आहेत. या त्याच्या शाश्वत-म्हणून मानल्या गेलेल्या खुणांच्या आधारावर त्याचा कोणी आणि कोठें शोध करावा. पण या साहित्यसुवर्णकाराचे अलंकार मात्र महाराष्ट्र शारदा माझ्या भगवन्ताचा आहेर म्हणून शाश्वत धारण करील !

बी. रघुनाथ अत्यंत मानी, निष्ठावान आणि करारी साहित्योपासक होते. त्यांच्या प्रफुल्ल अन्तरंगाच्या गंधानें त्यांच्याकडे आकृष्ट होईल तोच त्याचा मित्र आपणांत जें आहे तें यथार्थतेनें न जाणता स्तुति किंवा निंदा करणाराला ते पोपट समजत. साहित्याची त्यांची प्रेरणा अर्थलाभात्मक कधींच नव्हती. साहित्यकलेला कलावन्तीण बनवणें ते महान पाप समजत. ज्या उद्देशानें जें केलेंच नाही तो उद्देश सफल झाला नाही याची ना खत ना खेद! जानेवारी १९३९ मध्यें एका प्रश्नावलीच्या उत्तरात त्यानीं श्री व्यंकटेशराव पाडिताना पुढीलप्रमाणें लिहिलें आहे, "देशाच्या सद्यःस्थितींतील केवळ राजकीय पार्श्वभूमि माझ्या एकाहि कथेंत आढळणार नाहीं, किंवा गहन वाटणाऱ्या सामाजिक प्रश्नाची सोडवणूक केली आहे असेंहि नाही. असे प्रश्न ललित-लेखनानें सोडवलेच पाहिजेत असा आग्रहहि मला मान्य होण्यासारखा नाही अनेक प्रकारानीं असहाय असलेल्या जीविताविषयीं मला आत्यंतिक तळमळ वाटते. हीच तळमळ केवळ लिहिण्याच्या मुळाशी आहे. अन् मला वाटतें ती शक्य तों माझ्या लिखाणातून ओतण्याचा मी प्रयत्न केला आहे. रम्य जीवनाचें एक सुरंजित स्वप्न मी माझ्या डोळ्यांसमोर नेहमी ठेवीत आलों आहे. प्रत्यक्ष जीविताच्या विकलतेवर जितक्या प्रकारांनी प्रहार करता येतील तितके केलेच पाहिजेत असें लेखकानें आपल्या मनांत नित्य वागवावें असें वाटतें. मी अमुक याच पक्षाचा आहे असें माझें मलाच स्पष्ट झालेलें नाहीं." इत्यादि. आदर्श साहित्याबद्दल भगवानरावाचे विचार त्यानी आपल्या "सुंदर पुस्तकं" या लघुनिबंधांत माडले आहेत. "पुस्तकाचं सौंदर्य ही एक स्वयंसिद्ध गोष्ट आहे, अशी माझी निष्ठा आहे. लेखक कलावादी असो अथवा जीवनवादी असो. 'हम मिटे है तो उनकी अच्छी अच्छी किताबोंपर!' कला आणि जीवन परस्पराना पूरक आहेत स्वप्नभूमि हेंच उत्कट जीवनाचें वास्तव जग आहे. जीवनाची उज्ज्वल आणि प्रगाढ स्वप्नं

चितारण्याशिवाय कलेचा हेतु तरी कोणता? जीवनांत या पुस्तकांशिवाय सचय करण्यासारखं आणखी आहेच काय? आयुष्याच्या शेवटल्या जक्शनवरून निघतांना जीवनाच्या सूत्रधारानें थोड जरी ओझं बरोबर नेण्याची परवानगी दिली तर माझ्याजवळ या सुदर पुस्तकाच एक लहानसें गाठोडें खात्रीनं राहीलच राहील!"

भगवानरावाच्या आजच्या या द्वितीय वार्षिक मृत्युदिनी त्यांच्या अमर व्यक्तित्वाच्या चरणीं ही श्रद्धाजली समर्पण करतों

दि. २८-८-१९५५ — र. मु. जोशी